

GİRİŞ

Din insanlık tarihinin en eski kurumudur. İnsan, doğası gereği sonsuz ihtiyaç ve sonsuz tehdit ile karşı karşıyadır. O ihtiyaçlarını temin, tehditlerden emin edecek sığınak ve dayanağı dinde bulmuştur. Din ve bätini öğretiler kadar eski bir kurum da edebiyattır. Edebiyat, aynı zamanda din ve tasavvufun dile getirilmesi, öğretilmesi için kullanılan en etkin araçtır. Din Arapça “*d.y.n.*” kökünden türemiş olan ve “*Ceza, karşılık, âdet, inkıyat, hâkimiyet, millet, şeriat vb.*” anlamlarda kullanılan “*dîn*” kelimesi terim anlamıyla; Tanrı’ya, doğüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren inançlar, kurumlar, töreler ve semboller bütününe ifade eder. Kuran’da “*yönetme, yönetilme, itaat, hüküm, tapınma, tevhit, İslam, şeriat, hudut, âdet, ceza, hesap ve millet*” anlamlarıyla kullanılan “*dîn*”, genel inanç sistemlerini ifade edecek şekilde kullanılmakla beraber, özel anlamda “*din*” kavramıyla kastedilen İslamiyettir.

Dinin Kaynağı

Yaratılışı itibarıyla dine muhtaç olan insan fizikî, ruhî melekeleriyle oldukça mükemmel ve gizemli bir yapıya sahiptir. Neredeyse her şeye muhtaç ve birçok tehdiye muhatap olan insan, ihtiyaçlarını görüp temin edebilecek, düşmanlarını bilip onlardan emin kılacak güç ve iradeye sahip yüce bir varlığa yönelir, ondan yardım ister. Hak dini benimseme insanlarda fitri (doğal) bir eğilimdir. Her tehditi savacak bir “*kadir-i mutlak*”a dayanmak, her ihtiyacı temin edecek bir “*rahim-i mutlak*”a sığınmak şeklinde kendini gösteren bu fitri temayül, hak dinin varlığının bir kanıtıdır. Dünyaya gelen her yavrunun, beslenmek için besin kaynaklarına yönelme içgüdüsüne ve onlardan yararlanacak donanımına sahip olması, dış dünyada bu ihtiyacı giderecek besin kaynaklarının varlığını gösterir. İnsanda yüce bir varlığa bağlanma ve dayanma dürtüsü, onun bağlanacağı ve dayanacağı bir ilahın varlığını gösterir.

Din ve Edebiyat

Din, insanı her yönüyle kuşatan; ahlak, karakter, inanç, düşünce ve davranışlarını şekillendiren en etkin disiplindir. Tarih boyunca üretilen mimarlık, heykeltıraşlık, musiki, resim, edebiyat vb. değerlerde dinin büyük bir payı vardır. Güzel sanatlar içinde din ile en çok irtibatlı olanı kuşkusuz ilk ürünleri dinî ayinlere, ibadet ve dualara dayanan edebiyattır. Dinlere ait kutsal metinlerin pek çoğu aynı zamanda edebî değere sahip metinler olduğu gibi edebiyat da daima dinden beslenmiştir. özellikle belli bir din bilincine sahip yazar ve şairler eserlerini de bu doğrultuda vermeye gayret etmişlerdir. Nitekim klasik edebiyatımızda tevhit, münacat, naat, hilye, miracname, mevlid vb. pek çok edebî tür kaynağını tamamen dinden almıştır. Ayrıca dinî bir kültür ortamında yetişen ve düşünce dünyaları, inanç sistemleri hep dinin etkisiyle şekillenen şair ve sanatçıların evreni algılama biçimi, olayları yorumlama tarzı bakımından dinî bir perspektife sahip olmaları ve eserlerinde bu dinin dünya ve ahlak görüşünü yansıtması kaçınılmazdır. Tasavvuf “*Tasavvuf*” kelimesinin kökeni “*yün*” veya “*yün elbise*” anlamındaki “*suf*”a dayanmaktadır. İslam’ın ilk dönemlerinde bazı müslümanların saf bir dinî hayat yaşamak için dünya nimetlerinden uzaklaşarak yoksullara özgü “*kaba yün elbiseler*” giymeleri “*sufi*” diye adlandırılmalarına sebep olmuştur. Bu kıyafet zamanla dünya nimetlerinde feragat etmenin bir sembolü hâline gelmiştir. Her sufünün meşrebine göre farklı bir tarifi bulunan “*tasavvuf*”, terim olarak Kuran ve sünnete uygun ahlak ve davranışlar edinip Allah’ın rızasını kazanmak; nefis ve kalbi arındırmakla Hakk’ın tecellilerine mazhar olup ilahî sırlara, manevi hakikatlere vakıf olmak diye tanımlanmaktadır. Batıya, özellikle Hıristiyanlığa özgü mysticisme (mistisizm) kavramının, doğunun bätini (ezoterik) ve irşadi (inisiyatik) hareketleri, özellikle İslam tasavvufu için kullanılması, doğubilimcilerin her şeyi Batıya ait bakış açısına indirgeme eğiliminden kaynaklanmaktadır.

Tasavvufun Kaynağı Tasavvufun çıkış noktasının İslamiyettir. Ancak gelişim sürecinde, doğup geliştiği coğrafyada varlıklarını sürdüren kadim din ve mezheplerin etkisinde kaldığı kabul edilmiştir. İsim ve hareket olarak Tasavvuf, İslamiyet’in ilk kuşakları (sahabe, tabiin, tebeü’t- tabiin) arasında açık bir şekilde görülmez. Ancak o dönemde bu anlayışın nüvesini oluşturacak münferit eğilimlerin varlığı bilinmektedir. Mutasavvıflar kendi uygulamalarının kaynağı olarak “*İslam, iman ve ihsan*” hakkındaki soruların cevabını içeren “*Cibril hadisi*”ni gösterir ve bu hadisin nefis terbiyesinde izledikleri seyr ü sülukun bir özeti olduğunu iddia ederler. Başlangıçta bireysel uygulamalarla başlayan tasavvuf, gelişerek geniş kitlelerin ilgisini çeker. Zamanla toplumun her katmanını, hatta yönetimleri de etkisi altına alır. Bu çevrelerde yetişen bazı şahsiyetler, toplum içinde birer manevi otorite, birer model hâlini alır. Tarihî gelişim sürecinde gösterdiği değişim çizgisi esas alınacak olursa tasavvufu, genel hatlarıyla üç dönemde değerlendirmek mümkündür:

Zühhd dönemi: H. II. (M. VIII.) asrın sonuna kadar süren bu dönemde tasavvufun temel niteliği, maddi değerlerden yüz çevirme ve katışıksız bir dinî hayatı gerçekleştirme çabasıdır. Bu hayat biçimi zamanla tevekkül, riyazet ve mücahede, sabır, Allah korkusu, aşk, vera ve hüzn gibi öğelerle beslenerek zenginleşir.

Vecd Dönemi: H. III. (M. IX.) yüzyılın başından itibaren üç asır boyunca tasavvufun sistemleşme sürecidir. Büyük sufilerin yetiştiği, tasavvufla ilgili birtakım eserlerin kaleme alındığı dönemdir. Bu dönemde tasavvuf, yalın ve sade olmakla beraber derin ve anlamlı bir manevi yaşam biçimi olarak kendini gösterir. Bu dönemde; hâl, makam, varidat gibi daha çok vecd hâlinin bir sonucu olan ruhi ve kalbî bir deneyimi yansıtan kavramlar ön plana çıkar. Yine bu dönemde, ihlas ve riya konusuna vurgu yapan melamet, insan şahsiyeti ve erdemi üzerinde duran fütüvvet hareketleri baş gösterir.

Marifet Dönemi: H. VI. (M.XII.) yüzyıldan itibaren tasavvufun ilke, kural ve yöntemleri bakımından sistematik bir yapıya kavuştuğu süreçtir. Bu dönemde tasavvufi hareketlerin örgütlenerek kurumsallaştığı, karşılaşılan sorunlar çözüme kavuşturulurken zaman zaman kadim kültürlere başvurulduğu, böylece hem uygulamada hem de düşüncede belli bir oranda bu kadim geleneklerden etkilendiği bilinmektedir. Bu dönemde mutasavvıfların iki temel sorun olan bilgi nazariyesi ile varlık nazariyesi üzerinde yoğunlaştıkları görülür. Tasavvuf, bu dönemde bir taraftan sistemleşerek kuramsal gelişimini tamamlarken, öte yandan kurumlaşma, örgütlenme sürecine girer. Abdulkadir Geylani (ö. 561/1165, Kadiriye), Ahmet Rıfai (ö. 578/1182, Rıfaiye), Mevlana Celaleddin Rumi (ö. 672/1273, Mevleviye), Bahaeddin Nakşibend (ö. 791/1388, Nakşibendiye), gibi sufilerin çeşitli farklılıklarla ortaya koydukları yöntemleri, yavaş yavaş genellikle kendi adlarıyla anılan tarikatlarla dönüşür. Tasavvufun geniş halk kitleleri arasında daha etkin ve daha hızlı bir biçimde yayılmasını sağlayan bu tarikatlar, varlıklarını tüm İslam dünyasında günümüze kadar sürdürmüştür.

Tasavvuf ve Edebiyat

Bir hayat tarzı olarak başlayıp felsefi bir yapıya bürünen tasavvufun dile getirilişi daha çok edebiyat ile gerçekleşir. Sufiler, kendi iç dünyalarında, farklı bir varlık boyutunda yaşadığı tecrübe (zevk), vecd (aşkınlık) ve müşahedelerini yorumlarken; bunları yaşamayan, hissetmeyen ve tatmayan kitlelere aktarırken özellikle şiir dilini kullanmak zorunda kalmışlardır. Çünkü şiir, anlatılması güç bir hâli, bir anı hissettirmeye ve yaşatmaya daha uygundur. Hayat felsefeleri doğrultusunda suretten çok manaya, biçimden çok içeriğe önem veren sufiler, çoğu zaman edebiyatın ifade kalıplarını aşarak anlama yoğunlaşmıştır. Anlam için en uygun kalıbı şiirde, kalplerine gelen ilhamları ifade için en güzel biçimi şiirde bulmuşlardır. Tasavvufî düşünce ve hareketlere yön veren büyük sufilerin neredeyse tamamı, edebiyat ve şiire ilgi duymuş ve tasavvufî edebiyatın temellerini atarak bu edebiyatın dilini inşa etmişlerdir. Tasavvuf edebiyatında “*hüsün*” ve “*aşk*” kavramları ekseninde mazmun ve mefhum diye adlandırılan birtakım semboller oluşturulmuştur. Bu semboller, aşk ve şarap şiirlerinden alınan kavramlara tasavvufî anlamlar yüklenerek elde edilmiştir.

“*Hüsün*” için, cinsiyetten arındırılmış insan güzelliği model kabul edilmiş ve insana ait güzellik unsurları da ilahî tecellilerin mertebe ve dereceleri için birer gösterge olarak kullanılmıştır.

“*Aşk*” için de ruhi ve fiziki etkileriyle “*şarap*” model kabul edilmiş; şarap, sarhoşluk ve meyhane kavramları çevresinde oluşturulan mazmunlar ilahi aşkın aşama ve tezahürleri için birer sembol olarak kullanılmıştır.

Türk milletinin, fikrî, edebî ve ideolojik hayatı üzerinde büyük değişiklikler yapan İslam medeniyeti dönemi, milletimizin ilim, fikir ve edebiyat tarihi açısından da çok önemli bir dönüm noktasıdır. İslamiyet'ten sonraki Türk edebiyatında mevzu, tema, kültür ve ideoloji değişikliği dil değişmelerinden daha fazladır. Türkler, İslamiyet'ten sonra beşerî çehresi, millî çehresinden daha zengin, sosyal ve coğrafi çizgileri eskisinden daha başka bir edebiyat meydana getirmişlerdir. Türk-İslam edebiyatının kaynaklarını iki başlık altında inceliyoruz. Yazar ve sanatkarı ilim ve fikir olarak besleyen kaynaklar ki, biz onu muhteva kaynakları olarak ifade ediyoruz. Bu kaynaklar sanatkarın içinde doğduğu toplumun tüm kültürel birikimini içinde barındırmaktadır.

Bunları belli başlı maddeler hâlinde söyle özetlemek mümkündür:

Kuran-ı Kerim ve Hadis-i Şerifler: Her büyük edebiyatın kendisini meydana getiren medeniyete uygun, bir sanat anlayışına, bir ilim ve tefekkür kaynağına dayandığı görülür. İslami Türk edebiyatının ilim ve fikir kaynağı bizde tamamıyla Kuran'dır. Bâkî-i mu'ciz ne hâcet dîn-i hakk isbâtına Âlem içre mu'ciz-i bâkî yeter Kur'an sana (Fuzûlî) Kuran'ın ayetlerini ya doğrudan doğruya yahut ilk ve en manalı kelimeleri ile edebî eserlerde zikretmek, İslami edebiyatin iktibas adı verilen ve sözün kıymetini ışıklandıran geleneklerinden olmuştur.

Örnek: Rûz-ı mahşerde nidâ cennetten ere ümmete Hâzihî cennâtu adnin fe'dhulûhâ hâlidîn (Muhibbî) **Dinî İlimler:** Çoğu, yaşadıkları dönem itibarıyla, iyi bir eğitim almış olan şairlerin Tefsir, hadis, fıkıh, akaid, kelam, siyer ve tasavvuf gibi İslam kültürünün bilim dallarından istifade etmeleri ve sanat telakkisiyle eserlerinde bu ilimlerden telmih ve iktibas yoluyla bahsetmeleri çok tabiidir.

Örnek: Katl ile zulm-i beşer eylemeden eyle hazer "Beşşiri'l-kâtile bi'lkatli" didi Peygamber. (Lâ Edrî) Tasavvuf, Hz. Peygamber'in ve ashabının yaşadığı hayata özlemin bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır. Çok zengin kavram dünyasına sahip tasavvufun muhteva kaynakları bağlamında edebiyatımızda müstesna bir yeri vardır.

İslam Tarihi ve Peygamber Kıssaları: İslam Tarihi Hz. Âdem ile başlar ve Asr-Saadet'te kemal bulur. Bir sanatkâra çok zengin malzeme sunan İslam tarihi ve peygamber kıssalarına şairlerin kayıtsız kalması elbette düşünülemez.

Örnek: Gerçi İsmâil'e kurban gökten inmiş kadriçün Hakk bilür kadr için İsmâil âna kurbân olur (Fuzûlî) Hz. Muhammed (sav), edebiyatımızda en çok işlenen konuların başında gelir. Hz. Âdem'le başlayan peygamberlik silsilesi Hz. Muhammed'le son bulmuştur. Hz. Muhammed peygamberlerin en faziletlisidir. Kur'an ona nazil olmuştur. Müslümanlıkta ilk mevzu, kelime-i şهادette de ifadesini bulan, vahdaniyyet-i ilahiyeye ve risalet-i Muhammediye'dir.

Örnek: Levlâk ile zât-ı pâki mevsûf Kur'an'a sıfâtı zarf u mazrûf (Gâlip Dede)

Mucizeler ve Kerametler: Peygamberlerin peygamberliklerini ispat, münkirleri de ikna sadedinde vaki olağanüstü hâller olan mucizeler, şairlerin asla ihmal edemeyeceği ve bir sanatkâra çok fazla malzeme sunan şiire bir inanç ve hayal zenginliği katan kaynaklardır.

Örnek: Nârdan güller bitirdin senkden mâ-ı maîn Çûbden izhâr-ı ejderhâ-yı Mûsâ eyledin (Yenişehirli Avnî)

Tarihî ve Efsanevi Kişilerin Maceraları: Tarihin kaydettiği birçok meşhur alim, şair ve bilge kişilerle birlikte, zenginliği cömertliği, adaleti, cesareti efsane hâline gelmiş kahramanların adları ve özellikleri edebiyatımızda sık sık geçer. Bu efsanevi kahramanların şöhretlerine sebep olan hususiyetlerine telmihler yapılır.

Örnek: Tecrîd ile felekte oldum Mesîh-i sâni Mâlîyla yere geçsün Kârûn'a minnetim yok (Fakrî Dede)

Çağın İlimleri: Gerek pozitif (müsbet) ilimler, gerekse felsefi ve batıl ilimler; hemen hepsi biligili, kültürlü, iyi eğitim almış şairleri ilgilendiren konulardı. Eğitim gördükleri medreselerde Arapça ve Farsçayı öğrenmekle birlikte yaşadıkları çağın bütün ilim dallarını da ders olarak görmekteydiler. Şairler doğu kültürüyle beslenmiş bu ilimlere yönelik faaliyetlerini veya halkın bildiği ve ilgilendiği yaygın konuları sanat düşüncesi içerisinde eserlerinde söz konusu etmişlerdir.

Örnek: Mübtedâsından olmayan haberi Oldu hayvân-ı nâtk-ı âlem (Taşlıcalı Yahya)

Kültür: Herhangi bir edebiyatın, bulunduğu dönemin hayatını yansıtmaması mümkün değildir.

Şair ve sanatkârlar da yaşadıkları dönemin ve içinde doğdukları toplumun değer yargılarından, hayat telakkilerinden, kültüründen etkilenirler ve bu etki onların eserlerine de yansır.

Örnek: Nitekim ıyd erişip ede cihânı teşrif Nitekim ola cihân ıyd ile şâd u hurrem (Nef'î)

Dil: Edebiyatın ana malzemesi dildir. Dilin inceliklerinden faydalanan sanatkâr, kendine has bir tarz

ve üslup edinir ve eserine çekicilik kazandırır. Atasözleri, vecizeler, deyimler, tabirler; ayet ve hadislerde olduğu gibi iktibas yapılır. Çoğu zaman irsal-i mesel (örnek getirme) yöntemiyle ele alınır; anlam çağrışımlarıyla birlikte hatırlanırlar.

Örnek: “Çün balık baştan kokar” derler meseldir Nâilî Hey’et-i mecmu‘a bî-mağzı baş etmek abes (Nâilî) Kaynaklar başlığı altında temas etmemiz gereken ikinci başlık tarihsel kaynaklardır. Türk edebiyatının tarihsel kaynakları, sanatkâr ve eseri hakkında bilgi veren kaynaklardır.

Bunlar; biyografik kaynaklar ve bibliyografik kaynaklar olmak üzere iki şekilde ele alınabilir.

Biyografik kaynaklar, sanatkâra ilişkin kişisel bilgilere ve sanatına dair değerlendirmelere yer veren kaynaklardır. Şair Tezkireleri bu kaynakların ilk akla gelenleridir. Tezkireler, şairler hakkında bilgi veren önemli kaynaklardır. Bunlardan başka Mevlevî şairler, Enderun şairleri, illere mahsus olmak üzere bir ilin şairlerini toplayan ve o ilin ismiyle anılan şair tezkireleri gibi, şairleri ayrı ayrı toplayan tezkireler de vardır. Bibliyografik Kaynaklar, Edebî eser hakkında bilgi veren kaynaklarımız çok azdır. Bunlar, Mevzu`atu`l- Ulum, Keşfü`z-Zünun ve zeyilleri, Mahzenü`l-Ulum’dur.

I. BEYİT ESASINA DAYALI NAZIM ŞEKİLLERİ

Divan şiirinin asıl nazım birimi beyittir. Beyit ise iki mısradan oluşur. Beyt, ev anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Böyle olunca her bir mısra da birer kapıya benzetilir. Nazım şekillerinden büyük bir kısmı, beyit sayı ve kafiyelenişine göre isimlendirilir.

1. Azade Mısra Azade, ikinci mısraya ihtiyaç duymayan ve tam bir anlam ifâde eden mısradır.

Muallim Nâcî'nin, kendi resmi altına yazdığı "Muzhıkât-ı dehre ben ölse de tasvîrim güler" mısrası, azade mısraya güzel bir örnektir:

2. Beyit Aynı vezinle yazılmış, anlamca birbirine bağlı iki mısradan oluşan nazım birimine beyit denir.

3. Ferd Divanların sonlarında yer alan beyitlerdir. Buna müfred de denir. Müfredler, genel olarak, bir nükte veya hikmeti içerir. İlk mısra ile ikinci mısra arasında kafiye şartı aranmaz.

4. Gazel Kadınlarla sevgi üzerine konuşmak, söyleşmek anlamına gelen gazel, Arap edebiyatında ayrı bir nazım şekli olmayıp kasidelerin başında "aşktan, sevgiliden" söz eden bölümlere verilen addır ve nesip karşılığında kullanılmıştır.

Daha sonraki zaman içerisinde, şairin aşk, sevgili, şarap, bahar gibi coşkulu durumlar karşısındaki duygularını anlatan uzun yahut kısa şiirlere gazel denilmiştir. İran'ın İslâm'ı kabulünden sonra gazel, Arap edebiyatı etkisinde gelişen İran edebiyatında lirik şiirin en beğenilen nazım şekillerinden biri olmuştur. Gazel, köken itibarıyla, kaynağı eski Arap şiirine dayanmaktadır. Oradan İran edebiyatına geçmiş olup bağımsız bir nazım şeklini kazandıktan sonra, aynı niteliklerle Türk edebiyatındaki özel yerini almıştır. Gazel, genel olarak, 5-15 beyitten oluşur. Beyit sayıları, daha çok 5, 7, 9, 11 olan gazeller çoğunluktadır. Eger şair, mahlasının geçtiği beyitten sonra zamanın padişahını, bazı tarikat ulularını över ise bu tip gazellere müzeyyel gazel adı verilir. Gazel beş beyitten az ise buna nâ-tamam (eksik) gazel denir. Gazelin en güzel beytine beytü'l-gazel veya şeh beyit adı verilir. Her beyti aynı güzellikte olan gazellere yek-âvâz; tamamında tek konu işlenen ve anlam bakımından birbirini tamamlayan gazellere de yek-âhenk adı verilir. Bunlardan başka bir de, bir mısraı veya mısraın bir kısmı Arapça veya Farsça yazılmış ise bu gazellere de mülemma' gazel adı verilir.

5. Kaside Bilerek ve isteyerek bir işe teşebbüs etmek, girişmek anlamına gelen Kaside: "Belli bir amaçla yazılmış manzume" şeklinde tarif edilmektedir. Türk edebiyatında din ve devlet büyüklerini övmek amacıyla, belirli kurallar içinde yazılan uzun şiirlere denir. Kaside, Arap edebiyatında ilk dönemlerden beri bulunan bir nazım şeklidir. Kaside, önce İran edebiyatına, buradan da Türk edebiyatına geçmiştir. Kaside, beyitlerle yazılan bir nazım şeklidir. Kafiyelenişi, gazel ile aynıdır. Şairin mahlasının geçtiği beyte tâc beyt adı verilir ve son beyitlere doğru bulunur. Kasidenin en güzel ve anlamlı beytine ise beytü'l-kasid denir. Kaside, nesip (teşbîb), girîzgâh (girîz), methiye, tegazzül, fahriye, duâ olmak üzere altı bölümden oluşmaktadır.

6. Mesnevi Klâsik Türk edebiyatında değişik konuların işlenmesinde çok kullanılmış olan nazım şekillerinden biri de mesnevidir. Bir edebiyat terimi olarak mesnevinin ilk olarak İran edebiyatında kullanıldığı söyleniyorsa da, bu nazım şeklinin ilk örnekleri Arap edebiyatında görülmektedir. Buna göre Araplar, kendi arasında kafiyeli beyitlerden oluşan mesnevi nazım şekline müzdevice, aruzun recez bahri ile yazıldığı için de recez, veya bunun çoğulu olan urcûze kelimesiyle ifâde etmişlerdir. Urcûze, aruzun kısa bahirleriyle yazılan şiir demektir.

7. Kıt'a Aynı vezinde iki beyitten ibaret ve başlı başına bir anlam ifâde eden nazımdır. Kıt'alarda, daha çok 2. ve 4. mısralar kafiyeli olur. Kıt'alarda matla' ve mahlas beyti bulunmaz. Kıt'alarda, felsefi ve tasavvufî fikirler, bir kişiyi övme veya yerme, bir olayın tarihi, bir hayat görüşü, bir nükte gibi çeşitli konulara yer verilmiştir. Uzun kıt'alarda bazan şairin mahlasını söylediği görülür.

8. Müstezat Bazı manzumelerde, özellikle gazellerde mısraların sonuna kısa ve manzum bir parça eklenir.

Bu parçalara ziyade adı verilir. Böyle 'ziyâd'li manzumelere müstezat denilir. Eklenmiş anlamına gelen müstezat, gazelden türemiştir. Çoğunlukla aruzun (mef'ûlü /mefâ'îlü /mefâ'îlü /fe'ûlün) kalıbıyla yazılır, her mısradan sonra bu kalıbın ilk ve son tefileleri olan (mef'ûlü / fe'ûlün) kalıbına uygun ve ziyade denilen bir kısa mısra söylenir. Bu nazım şekli, halk edebiyatında Divan edebiyatından daha çok kullanılmış ve 'ziyade' yerine 'yedekli-ayaklı' gibi isimlerle yaygın bir nazım şekli hâline gelmiştir.

II. BEND ESASINA DAYALI NAZIM ŞEKİLLERİ

1. Rubai Dörtlü demek olan Rubai, dört mısralık ve kendine has vezni olan, bağımsız bir nazım

şeklidir. 1, 2 ve 4. mısralar kafiyeli, 3. mısra serbesttir. Kafiye şeması “a x a” şeklindedir. Rubainin üçüncü mısraı kafiyesiz olması nedeniyle hasî (hadım) denilmiştir. Rubaiye Farsça olarak: Terâne, dübeyt, çâr-mısrâ‘, çehâr-mısra‘ adları da verilmiştir. Dört mısralı nazım ve tuyugdan ayrılan yanı, kendine has vezinlerle yazılmış olmasıdır. Rubai nazım türü, edebiyatımıza İran edebiyatından geçmiştir. Değişik konularda yazılan rubailerde şairler, dünya görüşlerini, felsefelerini, dînî ve tasavvufî düşüncelerini, rindâne tavırlarını, maddî ve manevî aşk anlayışlarını kısa ve özlü bir şekilde ancak rubaide anlatabilirler.

2. Tuyug Tuyug, kafiye şekli rubai gibi olan ve aruzun sâdece (fâ‘ilâtün/fâ‘ilâtün/fâ‘ilün) vezniyle yazılan 4 mısralık bir nazım şeklidir. 1, 2 ve 4. mısraları kafiyeli, 3. mısra serbesttir. Şeması ise, rubaide olduğu gibi, (a x a) şeklindedir. Az da olsa (aaaa) tarzında yazılmış tuyuglar da vardır. Dört mısraı da kafiyeli olan bu tuyuga musarra tuyug denilmektedir. Halk edebiyatında, onbirli hece ölçüsüyle yazılan mânî şeklindeki dörtlüklere de tuyug denmektedir. Tuyug, Türk edebiyatına mahsus bir dörtlük şeklidir. Halk edebiyatındaki mânî karşılığı sayılır. Mânîde olduğu gibi, tuyugda da, genellikle, cinaslı kafiye kullanılır.

3. Murabba Murabba, bend adı verilen dört mısralık kıtalardan oluşur. Genel olarak kafiye şeması (aaaa/bbba/ccca/ddda...) şeklindedir. İlk bendin ilk üç mısraı kendi aralarında kafiyeli olabilir.

4. Şarkı Türk edebiyatının ürünü olan ve şekil bakımından murabbaa benzeyen şarkı dörtlüklerden kurulur ve temel kafiye, her dörtlüğün dördüncü mısraında tekrarlanır. Genel olarak kafiye şeması (aaaa/bbba/ccca/ddda...) şeklindedir. Bu ana kafiye, bazan ilk dörtlüğün 2. mısraında da olur. Bu durumda ilk dörtlüğün 2 ve 4. mısraları, diğer dörtlüklerin 4. mısraı olarak tekrarlanır ki buna nakarat denir.

5. Terbi Terbi kelimesinin sözlük anlamı “dörtleme, dörtlü hâle getirme” demektir. Bir gazelin beyitlerinden önce, başka bir şair tarafından, aynı vezin ve kafiyede ikişer mısra ekleyerek yapılan murabba denir. Gazelde matladan sonraki beyitlerin birinci mısraları serbest olduğundan terbi, o mısraın kafiyesine göre yapılır.

6. Muhammes Her bendi beş mısradan oluşan nazım şekline muhammes (beşli) denir. İlk bendin 4 ve 5. veya sâdece 5. mısraı diğer bendlerin sonunda tekrar ediyorsa buna muhammes-i mütekerrir denir. Muhammeslerde hemen her konu işlenebilir. Ayrıca muhammes şekliyle şarkı da yazılır ki bu tarzda yazılan şarkılara muhammes şarkı adı verilir.

7. Tardiye Beşer mısralık bendlerden oluşan tardiye, muhammesin özel bir şeklidir. Muhammes, aruzun her kalıbıyla yazıldığı hâlde, tardiye sâdece “mef‘ûlû/mefâ‘ilün/fe‘ûlün” kalıbıyla yazılır. Tardiyenin muhammesten ayrılan diğer özelliği ise, temel kafiyenin bendlerin sâdece 5. mısralarında olmasıdır. Tardiyeye tard u rekb de denir. Eski mesnevilerde şairler, eseri monotonluktan kurtarmak için, olayın kahramanlarının ağızından yer yer gazel, murabba gibi manzumeler söylerlerdi. Bunlara da tardiye denilirdi.

8. Tahmis Sözlük anlamı “beşleme, beşli duruma getirme” demek olan tahmis, bir gazelin beyitlerinin önüne aynı vezin ve kafiyede üçer mısra ekleyerek yazılmış olan muhammes demektir. Gazelde matladan sonraki beyitlerin ilk mısraları serbest olduğundan, tahmis o mısraın kafiyesine göre yapılır. Şayet serbest olan mısraın son kelimesi kafiyeye uygun gelmezse, ondan evvelki kelime ile kafiye yapılır, son kelime ise redif olarak kalır. Tahmiste, ilave mısraların, gazelin beyitleriyle anlam ve değer itibarıyla kaynaşmış olması gerekir. Aksi takdirde ek mısralar birer yama gibi kalır ve başırsız bir tahmis yapılmış olur. Gazelin makta‘ beytinde şairin mahlası geçtiği gibi, tahmis yapan şair de aynı bende mahlasına yer verir.

9. Taştir Taştir; terbi, tahmis ve tesdîsin başka bir şeklidir. Kelime anlamı ikiye ayırmak, demek olan taştir, her hangi bir şairin beyit esasına göre kurulmuş manzumesinin, özellikle gazelinin her beytini ikiye ayırarak ortalarına iki veya daha fazla mısralar ilave etmek, demektir. İki mısra ilavesiyle murabba, üç mısra ilavesiyle muhammes, dört mısra ilavesiyle de müseddes yapılmış olur. Taştirde, ilave edilen mısraların vezin, kafiye ve beytin ihtiva ettiği anlam yönüyle asıl beyit ile uyuşması, kaynaşması gerekir.

10. Müseddes Altılı demek olan müseddes, bendleri altışar mısradan oluşan nazım şekline denir. Eğer, ilk bendin 5 ve 6. mısraı veya sâdece 6. mısraı öteki bendlerde tekrarlanıyorsa buna müseddes-i mütekerrir denir.

11. Tesdis Altılılama, altıya tamamlama demek olan tesdîs, tahmis gibidir. Sâdece gazelin beyitleri üstüne 3 mısra yerine, aynı vezin ve kafiyede dört mısra ilave edilerek yazılan nazım şekline tesdis denir. Az kullanılmış bir nazım şeklidir.

12. Müsebba‘ Yedili anlamına gelen müsebba‘, bendlerinin mısra sayısı yedi olan nazım şekli demektir. Çok nâdir kullanılmıştır.

13. Müsemmen Sekizli demek olan müsemmen, bendlerinin mısra sayısı sekiz olan bir nazım şeklidir.

14. Mütessa‘ Dokuzlu anlamına gelen mütessa‘, bendleri dokuz mısra olan bir nazım şeklidir. Hemen hemen hiç kullanılmamıştır.

15. Muaşşer Onlu anlamına gelen muaşşer, bendlerinin mısra sayısı on olan nazım şeklidir. Nâdiren kullanılmıştır.

16. Terkib-i Bend ve Terci-i Bend

- a) Terki-i Bend Bendlerden kurulmuş olan uzun bir nazım şeklidir. Her bend iki bölümden oluşur. Birinci bölüme terki-i hâne adı verilir. Buna kıt'a da denmiştir. Genel olarak kısaca bend tabir edilir. Her bend, sayısı 5-10 arasında değişen beyitlerden oluşur. Bendlerin kafiye şeması gazele benzer. Bazan bendlerin bütün mısraları her bendde ayrı ayrı olmak üzere kendi aralarında kafiyelenir.
- b) Terci-i Bend Şekil ve kafiye yönünden terki-i bend gibidir. Ancak, terci-i bendte, bendleri birbirine bağlayan vasıta beyitleri, her bendin sonunda tekrarlanır. Her biri on beyte yakın, 10-12 bendlik bir şiirde bütün bendlerin böyle tek beyte bağlanabilmesi için, anlam bakımından hepsinin bu beyitli ilgili olması gerekir. Vasıta beytinin her bendin sonunda tekrarlanması şiire bir monotonluk verdiği gibi, anlam ilgisi kurma yönünden de güçlük doğurur.

Edebî tür ve tarz kavramları, klasik Türk edebiyatında, ayrıntıları henüz tanınmaya başlayan kavramlarındandır. Günümüze kadar ayrıştırılmayan edebî tür ve tarz kavramları ilk kez bu çalışmada ayrıştırılarak değerlendirilmektedir. Tarzların türlerden ayrılarak değerlendirilmesi, edebî metinlerin daha kolay anlaşılmasını sağlayacaktır. Edebî türlere ve tarzlara ait kavramlar, temel olarak metnin içeriği ve metnin sunuş biçimi ile birbirinden ayrılabilir. Bu ders notlarında, edebî eserin neden bahsettiği, edebî tür; eserin nasıl anlatıldığı, edebî tarz kavramlarıyla adlandırılmaktadır. Üniteye ad olan tarz kavramı; ilgisine daha tanıdık gelen üslup ve stil ile aynı işlevi yüklenmiştir. Aynı şekilde Türkçedeki karşılıklarıyla; anlatım tarzı/biçimi/şekli veya ifade tarzı/biçimi/şekli adlandırmaları da edebî tarz yerine kullanılacaktır. Adlandırmalarla kastedilen, bir metnin okuyucuya nasıl aktarıldığını göstermektedir. Edebî tarzlar, günlük konuşma dilinde kullandığımız bazı kavramların, edebiyatta Arapça, Farsça kavram karşılıklarıyla kullanılmasından ibarettir. Türk İslam edebiyatında, bir metnin okuyucuya aktarılma biçimleri, yaygınlık sırasına göre; methiye, fahriye, hicviye, münacat, nasihatname, tazallüm, hasbihâl, münazara gibi çeşitli başlıklar, Türkçedeki; övme, övünme, yerme, yakarma, öğüt, yerinme gibi adlandırmaların karşılıklarıdır. Şair/yazar anlatıcı, edebî metinde bir yönüyle insanın olaylara, çevresine, doğaya; kısaca, kendine ait her şeye olumlu veya olumsuz bakışına göre bir tavır belirler. Buna göre, klasik edebiyatta anlatıcı beğenilerini, methiye-fahriye; hoşlanmadıklarını, hicviye-tazallüm-firkatname gibi edebî kavramlarla ifade etmiştir. Nasihat-münazara-hasbihâl vb. tarzdaki pek çok metinde ise, beğenme veya beğenmeme tavırları birleştirilir. insanın yaşam içindeki temel davranışları, edebî metindeki üsluba dönüştürülür. Bu temel insani tavırların zamana, mekâna, döneme ve insana göre gösterdiği değişkenlikler de, edebî metinlerde temel kavramların alt başlıklarındaki kavramlarla karşılanmışlardır. Henüz yaygın olarak bilinmeyen hasret, gurbet, ölüm, acı, ayrılık gibi, temel insani güdülerle düzenlenmiş onlarca metin de çağdaş kuşakların keşif ve ilgilerini beklemektedir. Edebî Tarzlarla İlgili Temel Kavramlar Fahriyye Kelime anlamı; öğünülecek şey; övülmeye layık kişi; böbürlenme, büyüklenme ve övünme demektir. Edebî tarz anlamıyla fahriye ise, kendini övme ve yüceltmeye dair metin anlamına gelir. Fahriyelerde asıl amaç, şairin söz sanatındaki ustalığının sergilenmesidir. Şairler, kendi sanatıyla diğer şairlerin şiir yeteneğini ve başarısını karşılaştırır, kendi sanat gücünü ve üstünlüğünü savunur. Fahriyeler ayrı yazılabileceği gibi, kasidelerin bir bölümü de olabilirler. Türk edebiyatında fahriyenin usta şairi Nefî'dir. Firkat-nâme Firak, ayrılma ve bedenen ayrılık demektir. Ayrılık acısını dile getiren metinlerdir. Ayrılık acısının anlatıldığı metinlerin anlatım tarzı olan firkatnamelere, firakname, firkatname, iftirakname, firakiyye gibi, aynı kökten türetilmiş kelimeler başlık olmuştur. Firkatnameler, klasik Türk edebiyatında sergüzeştname veya hasbihâl başlıkları altında değerlendirilmişlerdir. Ancak, örnek eserlerde; Firkatname, Firâkname, Der-Şikâyet-i Hasret ü Firâk gibi çeşitli başlıklara da rastlanır. Mersiye/maktel, sergüzeşt ve azliye türlerinin yaygın anlatım tarzıdır. Klasik Türk edebiyatında bu tarzın bilinen ilk eseri Âşık Paşa'nın mesnevisidir. Hasb-i Hâl Günümüzde, görüşme, dertleşme, hâlleşme; sohbet tarzında konuşma ve söyleşi hasbihâl terimlerinin karşılığıdır. Edebiyatta hasbihâl, şairin kendi hâlinde söz ettiği veya samimi bir sohbet ortamı, hâl hatır sorma tavrını ifade eden metinlerdir. Hasbihâllerde içten anlatım, açık ve yalın bir cümle kuruluşu vardır. Tasvir, tahkiye, nasihatname, firkatname gibi tarzlarla hasbihâl iç içe veya birbirini takibeden metinler hâlinde işlenebilmektedir. Hicviyye Türkçe adıyla yergi, edebiyatta, biriyle, şiir yoluyla alay etme, şiir yoluyla birini gülünç hâle koyma, yerme anlamındadır. Klasik kültürde gülmece ve yerginin farklı aşamalarının karşılığı olan, mezemmet (kınama, yerme, yerilecek, kınanacak), hezliyat, letaif, nükte, mutayebe, şathiye ve fıkra da tarzın farklı adlandırmalarıdır. Hicviyelerin, örnekleri daha çok şiirle verilmiştir. Hafızalarda kolayca yer etmesi ve kolay yayılma özellikleri nedeniyle dörtlükler özellikle tercih edilir. Hicviyelerde genellikle açık ve basit bir dil kullanılır. Edebiyatımızda yergi üslubunun en meşhur eseri, XVII. yüzyıl şairi Nefî'nin Sihamıkaza (Kaza Okları) başlıklı hiciv mecmuasıdır. Şeyhi, Bağdatlı Ruhi, Tokatlı Ebubekir Kani de bu tarzın farklı yönlerini örnekleyen eser sahipleridir. Methiye Medh, övme, övgü demektir. Birinin iyiliğini söyleme anlamına gelir. Methiye, bir kimseyi veya bir kişiyi övmek için yazılmış metinlerin anlatım tarzıdır. Yerleşim veya varlıkları övmek için yazılmış örnekleri de vardır. Methiye öncelikle kasidenin bir bölümünün adıdır. Kaside şeklinde yazılmışsa, genellikle Farsça başlıklıdır. Klasik edebiyatta en yaygın anlatım tarzlarındandır. Bazı methiyeler klasik Türk müziğinin güfteleridir. Muammâ Muamma ve lugaz, günümüz Türkçesinde bilmece demektir. Edebî tarz olarak lugaz, bir şeyin özelliklerinin sıralanarak ne

olduğunun bilinmesini istemek amacıyla kaleme alınan şiirlerdir. Muamma ise, usulüne göre düzenlenmiş ve çoğu defa bir ada gönderme yapan bilmece, yanılmaca anlamındadır. Muamma ile lugaz arasındaki temel fark şudur: Muammada, bulunması istenen gizli ad, Allah'ın sıfatlarından biri veya bir insan adıdır. Lugazda ise, varlık; canlı ya da cansız; somut ya da soyut bir kavram veya eşya sorulur. Şiire; Ol nedir ki... şeklinde bir kalıpla başlanması gelenek hâline gelmiştir. Bilmecelerin nasıl çözümleneceğine dair eserlerin yazılması da bir başka gelenektir. Türk edebiyatında ilk örnekleri XV. yüzyıldan itibaren verilmiştir. Türk edebiyatında, Edirneli Emri, bu tarzın ustasıdır. Mûnâcât Şair ya da yazarın sığınma, yardım dileme, korunma ihtiyaçlarını dile getirdiği metinlerin genel başlığı niyaznamedir. Kulun yaratıcı karşısındaki konumu; şairin, kul olarak kendinin ve insan soyunun yaratıcı karşısındaki yetersizliği, ihtiyaçlarına karşılık dilemesi münacat/tazarru adlı metinlerin anlatım tarzıdır. Birinin kulağına bir şey söyleme, fısıldama; Allah'a gizlice yalvarma, yakarma, dua etme anlamındaki münacat, edebiyatta; Allah'a yakarış, yalvarma, af dileme ve dua içerikli metinlere ad olmuştur. Tazarru ve çokluk şekli tazarruat (yalvarmalar) da aynı anlamdadır. Klasik şiir geleneğinde münacat, divan ve mesnevilerin başında yer alır. Mûnacat metinlerinin bestelenmiş örnekleri de vardır. Daha çok tekke edebiyatı örnekleri, tasavvuf musikisi örnekleri olarak seslendirilmiştir. Tarzın tanınmış eseri, XV. yüzyıl yazarı Sinan Paşa'nın Tazarrunâme (Tazarruat) adlı düzyazı eseridir. Mûnâzara Mûnazara, karşılıklı konuşma; bilimsel tartışma demektir. Klasik Türk edebiyatında, birbirine zıt iki konunun tartışıldığı temsili hikâyelerdir. Klasik Türk edebiyatında birbirine zıt kavram ve varlıklar arasındaki zıtlıkların dile getirildiği anlatı tarzıdır. Genel olarak küme oluşturan varlık, nesne, hayvan ve bitkiler gibi sembolik tipler birbirleriyle tartışılır. Mizah, ahlak, tasavvuf, hikmet, tarzın tercih edilen konu başlıklarıdır. Örnekleri, 15.-18. yüzyıllar arasında verilmiştir. Tarzın oluşumunda, Kelile ve Dimne, Marzubannâme benzeri, çeviri eserlerin etkisi vardır. Zengin örnekleri, Çağatay Türkçesiyle verilmiştir. Fuzulî'nin, Rindüzâhid ve Beng ü Bâde (manzum) tarzın meşhur örnekleridir. Nasîhât-nâme Nasihat ya da pend, öğüt anlamındadır. Edebiyatta nasihatnameler, İslami temellere dayalı ahlaki davranış kurallarını öğretici, öğüt kitaplarıdır. Mutluluk bilgisini öğretmeyi, bireyin ruh ve ahlak eğitimini esas alır. Düzyazı ve şiirle yazılmışlardır. Farsça, pend-name de bu tarzın diğer adlandırmasıdır. Tarzın ilk örnekleri yazıtlar ve atasözleriyle zenginleştirilmiş destanlardır. Nabî'nin Hayriyye (Halep, 1701) adlı eseri, tarzın tanınmış öğüt kitabıdır. Klasik Türk edebiyatında nasihatnameler, öncelikle siyasetname türünde tercih edilmiştir. Tarih Düşürme 28 harften oluşan Arap harflerinin ilk üçünün okunmasından oluşan Ebced hesabı, klasik edebiyatta tarih düşürmenin karşılığıdır. Tarih söyleme, tarih deme ve tarih yazma da aynı uygulamanın farklı adlandırmalarıdır. Harflerin rakam değerleri esas alınarak oluşturulan metinler bir olayın gerçekleşme tarihini gösterir. Geleneksel tarih düşürme metinleri, hicri tarih takvimine göre düzenlenirler. Doğum, ölüm, doğal afetler, imar faaliyetleri, savaş, hastalık vb. toplumsal olaylar, düzenlenen şiirin son beytinde bir tarih kaydıyla yer alır. Tarihler, uygulamalarına göre; noktalı-noktasız, lafzen-ma'nen, tam - tamiyeli tarih gibi farklı adlarla anılırlar. Tarih düşürme örnekleri, klasik edebiyat geleneğinde, şiir kitapları divanların kasidelerden sonraki bölümünü oluşturur. 17. yüzyıldan sonraki divanlarda daha çok tevârîh bölüm başlığı ile toplanmışlardır. Tarih düşürme metinleri, toplumsal gelişmelerin edebî metinlerde takip edilmesinde önemli bir görev yüklenmişlerdir. Tasvîr Bir şeyi söz ve yazıyla anlatım tarzına tasvir denir. Söz ve yazıyla resim yapma, fotoğraf çekme işlevindedir. Tarzın malzemesi; kişi, mevsim, tabiat, varlık, olay, mekân ve nesnelere dir. Klasik Türk edebiyatında, tasvir terimi yerine, vasf, evsâf, tavsîf, ta'rîf kelimeleri de bu görevle metinlere başlık olmuştur. Mesnevi ve kaside gibi uzun soluklu anlatılarda felekler, gün, doğa, tabiat olaylarına bakış, okuyucuyu metne hazırlayıcı veya rahatlatıcı bölümlerdir. Klasik Türk edebiyatında tarzın zengin örnekleri dâriye, bahariye vb. tasviri anlatıma dayalı metinlerde yer almıştır. Tasvir örneklerine ilk yazılı ürünlerimizden itibaren rastlanabilmektedir. Şair/yazar anlatıcı, edebî metinde bir yönüyle insanın olaylara, çevresine, doğaya; kısaca, kendine ait her şeye olumlu veya olumsuz bakışına göre bir tavır belirler. Buna göre, klasik edebiyatta anlatıcı beğenilerini, methiye-fahriye; hoşlanmadıklarını, hicviye-tazallüm-firkatname gibi edebî kavramlarla ifade etmiştir. Nasihat-mûnazara-hasbihâl vb. tarzındaki pek çok metinde ise, beğenme veya beğenmeme tavırları birleştirilir. insanın yaşam içindeki temel davranışları, edebî metindeki üsluba dönüştürülür. Bu temel insani tavırların zamana, mekâna, döneme ve insana göre gösterdiği değişkenlikler de edebî metinlerde temel kavramların alt başlıklarındaki kavramlarla karşılanmışlardır. Henüz yaygın olarak bilinmeyen hasret, gurbet, ölüm, acı, ayrılık gibi temel insani güdülerle düzenlenmiş onlarca metin de çağdaş kuşakların keşif ve ilgilerini beklemektedir.

TÜRK İSLAM EDEBİYATINDA TÜRLER

Türk İslam edebiyatında türler denildiğinde daima, manzum veya mensur olmasına bakılmaksızın ortaya konulan eserlerin konularına göre adlandırılması hususu anlaşılmıştır.

Osmanlı klasik edebiyatı geleneği üzerindeki yorum ve değerlendirmelerin neredeyse tamamı nazım üzerinden yürütüldüğünden, türler konusu da kaynak kitaplarda çoğunlukla “nazım türleri” başlığı altında ele alınmıştır. Oysa seyahatname, tezkire ve münşeat örneklerinde olduğu gibi, kimi türlerin ağırlıklı olarak mensur örnekleriyle karşılaşıyoruz.

Yine, Yazıcıoğlu Mehmed’in Muhammediyye’si, Süleyman Çelebi’nin Vesiletü’n-necât’ı gibi, kimi türler müstakil kitaplar olarak, kimi türler ise, Fuzuli’nin Su Kasidesi, Şeyh Galip’in Naat’ı gibi divanlarda yer alan şiirlerin ana konusu olarak veya Baki’nin Bahariyye’si gibi, şiirlerin bir parçası olarak karşımıza çıkarlar. Dolayısıyla, esasında türlerin tasnifi ve adlandırması konusunda henüz, efradını cami agharını mani (eksiksiz ve fazlasız) bir çerçeveden söz etmek güçtür. Bu hususta araştırmacılar arasında değişik görüş ve tartışmaların hâlen devam ettiğini burada belirtmek gerekir. Dinî Türler Türk İslam edebiyatındaki türlerin büyük çoğunluğunu dinî türler oluşturur. Bunları da Allah ile ilgili olanlar, Hz. Peygamber etrafında geliştirilenler ve diğer dinî konulardan müteşekkil türler olmak üzere üç temel gruba ayırabiliriz. Allah ile ilgili türleri; tevhid, esma-i hüsnâ, kırk ayet tercümelere; Hz. Peygamber etrafında geliştirilen türleri; naat, mevlid, miraciye, kırk hadis, hilye, siyer-i nebi, hicretname, şefaatname; diğer dinî konulardan oluşan türleri ise; ramazaniye, kısas-ı enbiya olarak sıralayabiliriz. Şimdi bu türleri genel olarak tanıyalım. Tevhîd Sözlüklerde “bir etme, birleme” anlamlarına gelen tevhidi dinî türlerin en başında zikretmek gerekir.

Çünkü İslam dininde her şey tevhid yani Allah’ın bir ve tek olduğunu kabul ile başlar. Dolayısıyla, kelime-i tevhidi, lâ ilâhe illallâh, dil ile söyleyip kalp ile tasdik eden Müslümanlar, Allah’ın bütün sıfat ve fiilleriyle tek ve benzersiz olduğuna iman etmiş olurlar.

Bir edebiyat terimi olarak tevhid ise, Allah’ın varlığına, birliğine, bütün sıfat ve fiilleriyle kudretine, azametine dair, övgü mahiyetinde kaleme alınmış manzum ya da mensur eserlere denilir.

Esmâ’-i Hüsnâ Allah’ın “en güzel isimler”i anlamına gelen esma-i hüsnâ terkibi, Allah’ın, Kuran ve hadis kitaplarında geçen 99 güzel ismine delâlet eder.

Mutasavvıflar, kâinattaki her şeyin Allah’ın, celal ve cemal sıfatları şeklinde iki gruba ayrılan bu isimlerinin tecellisinden ibaret olduğunu söylerler.

Esmâ-i hüsnâ, bir edebî tür olarak da kültürümüzde önemli yer etmiş; manzum ve mensur olmak üzere Allah’ın güzel isimlerini konu edinen değerli eserler kaleme alınmıştır.

Na’t Bir şeyi medhederek anlatma, vasıflandırma anlamlarına gelen naat; Hz. Peygamberi konu alan en meşhur türlerdendir. Bilindiği gibi peygamber sevgisi kültürümüzün en belirgin vasıflarındandır.

Nitekim edebiyatımızda en çok tür Hz. Peygamber etrafında oluşturulmuştur.

Divan edebiyatı geleneğinde naatlerin hemen hemen tamamı manzum olarak ve kaside nazım şekliyle dile getirilmiştir.

Mevlid Doğum, doğum yeri ve doğum zamanı gibi anlamlara gelen mevlid; Hz. Peygamber’i konu alan, naatten sonraki en yaygın türdür. Çoğunlukla manzum ve mesnevi nazım şekliyle yazılmış örneklerine rastlanır.

Mevlid, Arap edebiyatından aldığımız bir türdür, ancak İslami edebiyatlar içerisinde en fazla gelişmeyi ve rağbeti Türk kültür ve edebiyatında bulmuştur.

Zira kültür tarihimize baktığımızda mevlid metinlerinin ve törenlerinin asırlardır ibadet vecdiyle kabul gördüğüne şahit oluruz.

Mi’râciyye Hz. Peygamber’in Mekke’den Mescid-i Aksa’ya gelişine İsrâ ve buradan da Sidre-i Munteha’ya kadar devam eden manevi yolculuğuna miraç denmiştir.

İşte, İslami edebiyatlarda miraciye olarak adlandırılan tür de Hz. Peygamber’in bu büyük mucizesini anlatan eserlere denir.

Edebiyatımızda çoğunlukla manzum ve kaside nazım şekliyle kaleme alınan bu türün, az da olsa müstakil kitaplar şeklindeki örneklerine rastlanır.

Kırk Hadis Arapçada hadis-i erbain, Farsçada, çihil hadis olarak adlandırılan kırk hadis, Hz.

Peygamber’in hadislerinden 40 tanesini seçip manzum ya da mensur olarak bir araya getirmektir.

Bu tür eserlerin kaynağı, Hz. Peygamber’in “Her kim benim hadislerimden kırk tanesini belleyip başkalarına da öğretirse, kıyamet gününde Allah onu bilginler ve fakihler arasında diriltsin.”

mealindeki hadisidir.

Bu hadis gereği, Hz. Peygamber'in bu müjdesine nail olmak için sayısız sanatkâr, onun sözlerinden seçmeler yaparak kırk hadis türünden eserler meydana getirmiştir.

Hilye-i Şerif Sözlüklerde “zinet-i çehre”, “suret” ve “heyet” gibi anlamlar verilen hilye kelimesi, bir edebiyat terimi olarak Hz. Peygamber'in ve dört büyük halifenin iç ve dış güzelliklerini, örnek davranış biçimlerini tasvir eden eserlere verilen addır.

Kaynaklarda bu tür için zaman zaman, şemâil-i şerif, şemâil-i nebi veya şemâilname gibi ifadeler kullanılsa da kast edilen aynı türdür.

Ancak bu eserlere karşılık olarak daha çok hilye-i saadet veya hilye-i şerif terkibi tercih edilmiştir.

Esmâ-i Nebî Allah'ın güzel 99 ismini konu alan esma-i hüsnâ adlı eserlerdeki gibi, kimi sanatkârlar da esma-i nebi adıyla kaleme aldıkları eserlerinde Hz. Peygamber'in 99 isim ve sıfatından söz etmişlerdir.

Manzum ve mensur örnekleri bulunan ve fakat müstakil kitaplar olarak karşımıza çıkmayan esma-i nebilere daha çok muhtelif konulu eserlerin bir bölümü şekildedirler.

Hasib Efendi 1000 beyitlik bir esma-i nebi yazmıştır (Çelebioğlu 1988:357). Siyer-i Nebî Siyer, “tavır, hareket, ahlak ve gidiş” anlamlarına gelen sîret kelimesinin çoğuludur ve bir terim olarak, Hz.

Peygamber'in ahlak ve yüksek vasıfları ile birlikte hayatını konu edinen eserlere verilen isimdir.

Kaynaklarda bu türden eserler için bazen, sîretü'n-nebi terkibi kullanılsa da siyer-i nebi adlandırması daha yaygındır.

Hicret-nâme Arapça “hecr” kökünden gelen hicret, bir yerden başka bir yere göç etmek anlamına gelir.

Ancak bildiğimiz gibi, hicret denildiğinde asırlardır, Hz. Peygamber'in 622 yılında Mekke'den Medine'ye göç etmesi anlaşılmıştır.

Hicri yılın da başlangıcı kabul edilen bu olay, bütün ayrıntılarıyla manzum ve mensur eserlere konu olmuştur.

İşte hicretname dediğimiz tür de Hz. Peygamber'in hicretini konu edinen eserlere denmiştir.

Ramazâniyye Kamerî ayların dokuzuncusu ve on bir ayın sultanı veya ramazan-ı şerif olarak vasıflandırılan Ramazan, İslam dünyasının en kutsal ayıdır.

Zira Kuran bu ayda inmeye başlamıştır.

Müslümanlar, Kuran'ın emriyle, şehri-i sıyam veya oruç ayı diye de adlandırılan bu ayı oruçlu geçirirler ve sonunda bayram ederler.

Ramazanın başlayışı ayın görünmesiyle ve bitişi de şevval hilalinin ortaya çıkışıyla olduğundan İslam dünyasında asırlardır, özellikle bu aylarda ayın hareketleri büyük bir dikkatle takip edilmiştir.

Klasik Türk edebiyatı geleneğindeki türlerin tasnifi konusunda tartışmaların hâlen devam ettiği bir önceki ünite de belirtilmişti. Belki de bu tasnifin en zor kısmını, burada üzerinde durulacak türler oluşturmaktadır. Zira, Dinî Türler başlığı altında ele aldığımız eserleri belirli gruplara ayırmamız daha kolaydır. Allah ile ilgili olanlar, Hz. Peygamber’le ilgili olanlar ve diğer dinî konuları kapsayanlar. Neticede, edebiyat tarihimizde, dinî içerikli manzum veya mensur herhangi bir eserle karşılaştığımızda bu eserin bu üç gruptan herhangi birine aidiyeti konusunda çok güçlük çekmeyiz. Ancak burada ele alacağımız türler için böylesine kapsayıcı bir gruplandırma yapmak şimdilik çok da kolay görünmemektedir. Bu hususa işaret eden çalışmalara baktığımızda, dinî muhtevalı türlerin tasnifinde büyük ölçüde ittifakın olduğu, fakat diğerleri konusunda çeşitli tasnif denemelerinin bulunduğu görülür.

Bu farklılığın en önemli nedeni edebiyatımızdaki konu zenginliğidir. Farklı konulu türler olunca bunların müşterek bir gruba dâhil edilmesi de hâliyle kolay değildir.

Bu türler sınıflandırılmak istendiğinde neredeyse eser ismi kadar grup ismi yazmak gerekecektir. Bu sebeple burada, dinî muhtevalı türlerin dışında kalan diğer türler Muhtelif Konular başlığı altında alfabetik olarak incelenmiştir.

Türk İslam edebiyatında türler, eserlerin manzum ve mensur olmasına bakılmaksızın içeriklerine göre adlandırılır.

Dinî türler dışında Türk İslam edebiyatında bir de farklı konularda kaleme alınmış türler karşımıza çıkar. Bunları, her birisi ayrı ayrı konularda kaleme alındıklarından müşterek bir grupta toplayamayız. Bu türler gruplandırılmak istendiğinde neredeyse eser ismi kadar grup ismi yazmak gerekmektedir. Bu yüzden biz tüm bunları Muhtelif Konular başlığı altında alfabetik olarak toplamayı uygun gördük.

Bahâriyye: Dilimize Farsçadan geçen “bahar” kelimesi, bilindiği gibi bütün bitkilerin ve canlıların yeniden dirilip yeşerdiği mevsimi ifade eder. Bu kelimeden mülhem olarak kullanılan bahariye ise, nesip bölümlerinde bahar tasvirine yer veren kasideler için kullanılan bir terimdir. Aynı zamanda bir çiçekler resmî geçiti olan divan edebiyatı dünyasının vazgeçilmez mevsimidir bahar. Özellikle nesip bölümlerinde bahar tasvirine yer veren kasidelere verilen bir isim olsa da baharı tasvir eden tüm şiirler için kullanılabilir bir adlandırmadır.

Bâh-nâme: Bir edebiyat terimi olarak, içerisinde cinsel içerikli bilgi ve figürlerin bulunduğu eserlere denmiştir. Manzum ve mensur biçimlerine rastlanabilecek bu türün edebiyatımızda çoğunluğu Arapça veya Farsçadan tercüme olan örnekleri mevcuttur. Bir nevi tıp kitabı niteliğindeki bu eserlerde tenasül hastalıkları, hamilelik, bunları önleyici ilaçlar, doğum, hamilelik esnasında ve sonrasında ortaya çıkan rahatsızlıklar, sebepleri, tedavi usulleri, yeni doğan çocuklarla ilgili çeşitli tıbbi bilgiler, çocuk yetiştirme ve terbiyesi hakkında tavsiyeler, çeşitli bölümler hâlinde, bu tür kitaplarda yer almıştır.

Gazavât-nâme: Gaza, kutsal amaçlar doğrultusunda din düşmanlarıyla yapılan savaşlara denir ki, Türk edebiyatında bu savaşların konu edildiği eserlere; eğer tek bir savaş söz konusu ise, gazaname; birden çok savaş anlatılıyorsa gazavatname adı verilmiştir.

Fetih-nâme: Fetih-nâmeler, yapılan gazalar neticesinde ele geçirilen yerleri, diğer ülkelerin ve hanlıkların hükümdarlarına ilan eden mektuplardır. Edebiyatımızda ayrıca, nesip bölümünde, bir yerin fethedilmesini tasvir eden kasideler de kaleme alınmıştır ki, bunlara da fetihiye denmiştir.

Kıyâfet-nâme: Kıyâfet, “şekil, heyet, suret” anlamlarına gelir, kıyâfetname ise bir edebî tür olarak; insanların dış görünüşlerine bakarak karakterleri ve huyları ile ilgili yorumlar, tespitler yapan eserlere denir.

Mersiye: Mersiye sözlüklerde “sagu, ağıt” anlamlarına gelen mersiye; bir edebiyat terimi olarak, ölmüş kişilerin arkasından onların güzel hasletlerini saymak ve ölümden duyulan üzüntüyü dile getirmek amacıyla kaleme alınan manzumelere denir. Divan edebiyatının en yaygın türlerinden bir tanesidir. Türk edebiyatında bu tür şiirler hemen hemen daima terakib-i bent nazım şekliyle yazılmışlardır.

Sâki-nâme: İçki ve eğlence meclislerini tasvir eden eserlere verilen genel isimdir. Arap edebiyatındaki hamriye isimli tür, gerek Fars gerekse Türk edebiyatındaki sakınamelerin kaynağını teşkil eder.

Sefâret-nâme: Sefir, elçi; sefâret de elçilik demektir. Sefâretname ise, herhangi yabancı bir ülkeye sefir olarak gönderilen kişilerin bu ülkedeki siyasi, sosyal, ekonomik vs. gözlemlerini, siyasi tecrübelerini aktardıkları eserlere denir.

Selim-nâme: Yavuz Sultan Selim'in saltanatını, genellikle şehzadelüğünden vefatına kadar konu edinen, onun devrindeki belirli olayları tasvir eden manzum veya mensur eserlere verilen isimdir.

Seyahat-nâme: Gezilip görülen yerlerin anlatıldığı eserlere verilen isimdir. Sefaretnameler de bir çeşit seyahatname özelliği gösterebilirler de, sefirler (elçi) tarafından kaleme alınmış olmaları ve resmî yönleri bulunması sebebiyle seyahatnamelerden ayrılırlar. Seyahatname türünün edebiyatımızda çok fazla örneği bulunmaz. Ancak 17. yüzyılın ve bütün bir Türk kültür ve tarihinin en önemli simalarından olan Evliya Çelebi tarafından kaleme alınan oldukça hacimli Seyâhatnâme, belki de bu çeşit eserlerin dünyadaki en önde gelen birkaç örneğinden biridir.

Siyaset-nâme: Devlet yönetimi hakkında yöneticilere bilgi vermek maksadıyla kaleme alınmış, didaktik karakterli manzum veya mensur eserlere verilen isimdir.

Sur-nâme: Şehzadelerin düğün törenleri ile hanım sultanların doğum ve evlilik törenlerini konu alan manzum veya mensur eserlere denir.

Süleyman-nâme: Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanat yıllarını konu alan, onun dönemindeki belirli olayları anlatan manzum veya mensur eserlere verilen isimdir.

Şehr-engîz: Bir şehrin güzel ve güzelliklerini anlatan eserlere verilen genel isimdir.

Şitâiyye: Giriş kısmında kış tasvirlerine yer veren kasidelere denmiştir. Bu türden kasideler bazen de Farsça, kar anlamına gelen "berf" kelimesine nispetle berfiye olarak anılır.

Tezkire: Biyografik nitelikli eserlere verilen isimdir. Ermiş kişileri anlatanlara tezkiretü'l-evliya, hattatları konu edinenlere tezkiretü'l-hattatin ve şairlerden bahsedene tezkiretü's-şu'ara denmiştir.

Zafer-nâme: Kazanılan savaşlar neticesinde kaleme alınan manzum veya mensur eserlere verilen genel isimdir.

AHENK

Ahenk, duygu düşüce ve hayalin etkili olabilmesi için ses, kelime ve cümlelerin kulağa hoş gelecek biçimde uyumlu sıralanışıdır. Şiir üslubunun önemli bir unsuru sayılan ahenk kelimesi, sözlük anlamıyla musiki terimi karşılığı da kullanılır. Ahenk, şiiri musikiye yaklaştıran bir özellik taşıır. Şiirde ahenk büyük oranda kelimelerin ses değerlerinden sağlanır. Klasik Türk edebiyatında ahenk, fesahat kavramı ile ifade edilmiştir. Ayrıca, tezkire, divan ön sözleri ve bazı gazellerin mahlas beyitlerinde yine ahengin karşılığı olarak insicâm, tecânüs, teellûf, elfâz, edâ, mevzûn, selis ve selaset gibi kavramlar kullanılmıştır. Edebî metnin vazgeçilmez unsurlarından olan ahenk söz tekrarları, ses tekrarları, vezin, kafiye, redif ve bazı edebî sanatlarla karşımıza çıkar. Türk İslam edebiyatı anlayışı çizgisinde eser veren şair ve yazarlar okuyucu üzerinde belli bir etki bırakmak ve onu farklı bir atmosfere sokmak için ahenk unsurlarına başvururlar.

Ses Tekrarları Ses tekrarları konusunda Türk şiirinde iki terimler karşılaşıırız: Biri, aliterasyon diğeri, asonans. Mısra, beyit, bend veya bir ifadede ünsüz yani sessiz harflerin konuya ve anlama uygun biçimde birden fazla tekrarıyla elde edilen ahengin adı, aliterasyon; mısra, beyit, bend veya bir ifadenin ünlü harflerinin birden fazla tekrarının adı da asonanstır. Kelime Tekrarları Şiir, kelimelerle yazılan bir sanattır. Bu bakımdan şiirde kelime ve ahenkle olan ilgisi oldukça önemlidir. Şiirde bir kelimenin veya kelimelerin art arda gelen mısralardaki tekrarına kelime tekrarları denir. Hitabette aynı kelimenin cümle başında, mısra içinde, bir şiirin bütününde görülen kelime tekrarları Türk şiirinde görülen ahenk unsurlarındandır.

VEZİN/ÖLÇÜ

Şiir, seslerden, hecelerden ve kelime gruplarından oluşan bir ifade şeklidir. Şiir sanatının en temel öğelerinden biri kabul edilen vezin önemli bir yere sahiptir. Türk şiirinde hece, aruz ve serbest vezin olmak üzere üç vezin yer alır. Hece veznin esası hece sayısına, aruzun ise hecelerin açık ve kapalılık durumuna göre belirlenir. Serbest vezin de kafiyesiz, ölçüsüz ve sabit nazım şekillerine bağlı olmayan mısralardan meydana gelmiş şiirlerdir. Aruz vezni Arap edebiyatında doğmuş, onun dil yapısına, edebi geleneğine ve zevkine göre değişikliklere uğrayarak başta Fars ve Türk edebiyatları olmak üzere İslam medeniyetine ve edebiyatlarına girmiştir. Aruzun Cahiliye devrine kadar uzanan bir geçmişi vardır. İlk zamanlarda aruz dağınık ve düzensizdi. Büyük Arap alimi olan İmam Halil 9. Yüzyılda bu vezni sistemleştiren ve tertip eden kişidir. İmam Halil Aruz kalıplarını bahir adıyla gruplandırıp bunların birbirine olan yakınlıklarını ve birbirleriyle ilişkilerini bir daire üzerinde göstermiştir. Arap aruzunda on beş bahir vardır. Bunlar, beş dairede toplanmıştır. Aruz, Araplarda başlı başına bir ilim sayıldığından dolayı terim noktasında çok zenginlik gösterir. Farslar, aruzu oldukça değişikliğe uğratmıştır. Türkler de Fars edebiyatından değişikliğe uğrayan ve gelişen aruzu almıştır. Türkler, İslamiyeti Kabul ettikten sonar bu vezni kullanmaya başlamış ve yakın zaman kadar da kullanmaya devam etmişlerdir. Aruz vezni, bir ahenk unsuru olduğu kadar nazımda yazma eski harfli metni doğru okumanın da başka bir aracıdır. Aruz vezni terminolojisinde "açık hece", "kapalı hece", "ulama", "imale", "zihaf", "sekti-i melih" yaygın olarak kullanılır. Rubai tarzı İran edebiyatında doğmuş ve oradan Arap edebiyatına ve Türk edebiyatına geçmiştir. Rubainin kendine özgü 24 vezni vardır. Bunlardan on ikisi "-mef'ûlü" cüz'üyle başlar ki buna ahreb vezinleri adı verilir. "-mef'ûlün" ile başlayan diğeri on ikisine de ahrem vezinleri denir. Rubai kalıpları her ne kadar 24 ise de Türk şiirinde altı ahreb, altı da ahrem olmak üzere toplam on iki kalıbı kullanılır. Rubai tarzında ahreb ve ahrem vezinlerinin karışık olarak kullanılması uygun değildir. Ancak, aynı türden altı veznin birkaçı tek bir rubai içinde bulunabilir. Türk dilinin kendi ölçüsü olan hece vezni mısralardaki hece sayısına dayanır. Kelimelerde hecelerin değerleri göz önüne alınmaz. Sadece hece kümelerinin sayısı göz önüne alınır. Bu vezin Türk dilinin tarihi boyunca kullanılagelmiştir. Hece ölçüsünün esasında mısraın belli yerlerinden bölünmeler olur. Bu bölünmelere durak adı verilir. Mesela 11'li hece ölçüsü ile yazılan bir mısrada 6+5/4+4+3 olmak üzere iki ve üç durgu vardır. Kafiyesiz, ölçüsüz ve sabit nazım şekillerine bağlı olmayan mısralardan meydana gelmiş şiirlerdeki vezne serbest vezin adı verilir. Bu tür şiirlerde ahenk genellikle iç ritimle oluşturulur. Özellikle 1930'lu yıllardan sonra yaygınlaşmaya başlayan serbest şiir günümüzün en çok tercih edilen şiir şeklidir.

KAFİYE VE REDİF

Şiirde esas unsur olan sesler ve kelimelerle birlikte mısralar da yer alır. Mısra sonu ses tekrarları bize kafiyeyi gösterir. Uyak olarak da adlandırılan kafiyeye halk şiirinde ayak da denilmektedir. Eski Türk

ŕiirinde kafije sistemi çoğunlukla mısra başındaydı. Buna “baş kafije” veya “ön kafije” denmekteydi. Türk ŕiirinde göz için kafije ve kulak için kafije olarak iki farklı yaklaşımın benimsendiği göze çarpar. Divan ŕiirinde kafiyenin göze hitap etmesi amaçlanırken, kafiyeli kelimelerin aynı kelime türünden olmasına dikkat edilirdi. Kafije, divan ŕiirinde meydana getirilirken kelimelerin ses değerleri üzerinde durulmayıp bir çizgi sanatı gibi ŕiir göze yönlendirilir. Türk ŕiirinde kullanılan kafije çeşitleri ise tek ses benzerliğine dayan yarım kafije; bir ünlü ve bir ünsüz ses benzerliğine dayanan tam kafije; mısra sonlarında ikiden fazla ses benzerliğine dayanan kafije çeşidine zengin kafije; ses bakımından aynı, anlam yönünden farklı kelimerin oluşturduğu kafiyeye de cinaslı kafije denir.

TEKRAR SANATLARI

Ahenge katkı sağlayan tekrar sanatlarından bazıları, seci, kalb, iştikak iade akis, tarsi, irsad, cinas, tedvir, tekrir, tensik olarak sıralanabilir.

Türk İslam Edebiyatı'nda edebî sanatlar, metinlere özellikle de şiire derinlik, estetik ve ifade gücü katan vazgeçilmez unsurlardır. Şairler, birikimlerini bu sanatlarla süsleyerek, mana denilen dilberi edebî sanat adı verilen zînet eşyasıyla donatarak eserlerine canlılık, güzellik ve çarpıcılık katarlar. Bu, şüphesiz bir yetenek ve kabiliyet işidir; zira her bir sözü sanatla süslemek kadar, bu sanatları keşfetmek ve anlamak da büyük önem taşır. Bir beyitte birden fazla sanatla karşılaşan okuyucu, edebiyatın ihtişamını fark eder. Sanat yapmak için dilin ağır veya ağıdalı olması şart değildir; yetenekli şairler, edebî sanatları günlük konuşma dilinin sadeliğiyle de sunabilirler. Edebî sanatlar, genel olarak Mecazlar, Anlam Sanatları ve Söz Sanatları olmak üzere üç ana bölümde incelenir.

Mecazlar

Bir kelimeyi gerçek anlamından başka bir anlamda kullanarak söze canlılık, güzellik, çarpıcılık ve etkinlik kazandırmak maksadıyla yapılan sanatlardır. Bu kategoriye teşbih, istiâre, kinâye, mecâz-ı mürsel, ta'rîz, teşhis ve intak dâhildir.

Teşbih: Sözü daha etkili kılmak için, aralarında ilgi bulunan iki şeyden, benzerlik bakımından güçsüz olanı nitelikçe daha üstün ve güçlü olana benzetmektir. Teşbih; benzeyen, benzetilen, benzetme yönü ve benzetme edatı gibi unsurlarla yapılır ve bu unsurların kullanılıp kullanılmamasına göre mufassal, mücmel, müekked, belîğ ve mürsel teşbih gibi farklı isimler alır.

İstiâre: Bir sözün, benzetme amacıyla başka bir söz yerine kullanılmasıdır. Hem bir mecaz hem de bir benzetme sanatıdır ve teşbihin tekâmül etmiş şeklidir. İstiâre, benzetme ögelerinden sadece benzetilen ile yapılan açık istiâre, sadece benzeyen ile yapılan kapalı istiâre ve bir düşünceyi simgelerle somutlaştıran yaygın istiâre olmak üzere üçe ayrılır.

Kinâye: Bir gerçeği mecaz yoluyla dolaylı ve üstü kapalı bir şekilde anlatma sanatıdır. Kullanılan sözde hem gerçek hem de mecaz anlam bulunmasına rağmen, mecaz anlam gerçek anlamdan daha üstün durumdadır. Deyimlerin çoğu kinâyeli sözlerdir.

Mecâz-ı Mürsel: Bir sözü gerçek anlamı dışında, benzetme amacı gütmeksizin bir başka anlamda kullanma sanatıdır. Amacı, söze güzellik, canlılık ve etkinlik katmaktır.

Ta'rîz: Biriyle alay etmek veya onu küçük düşürmek maksadıyla söylenen sözün, gerçek ve mecaz anlamının dışında, tam tersini kastetme sanatıdır.

Teşhis ve İntak: Teşhis, insan dışındaki varlıkları düşünen, duyan ve hareket eden bir insan kişiliğinde göstermek, yani kişileştirmektir. İntak ise insan cinsinden olmayan ve konuşma özelliğine sahip bulunmayan varlıkları konuşurma sanatıdır. İntak, teşhis sanatının bir ileri aşamasıdır.

Anlam Sanatları

Kelimelerin gerçek anlamları ile kelimeler arası anlam ilişkilerini bir nükte ile ifade eden sanatlardır. Bu bölümde hüsn-i ta'lîl, iktibas, iltifat, istifham, istihdâm, îham, leff ü neşir, mübâlaga, nidâ, rücû', tecâhül-i ârif, tekrîr, telmih, tenâsüb, tevriye ve tezaad gibi sanatlar yer alır.

Hüsn-i Ta'lîl: Anlatıma güzellik katmak amacıyla, herhangi bir gerçek olayın meydana gelmesini, hayali ve güzel bir sebebe bağlamaktır. Ancak bu nedenin kesin bir yargıya dayanması gerekir.

İktibas: Söze, anlamı pekiştirmek amacıyla ayet, hadis ya da bunlardan parçalar almaktır. Tam ve kısmî veya mânevî ve lafzî iktibas şeklinde kullanımları bulunur.

İltifat: Bir konu anlatılırken, o anda doğan bir duygunun etkisiyle, konu dışına çıkmadan, sözü hitap edilen kişiden bir başkasına yöneltme sanatıdır. Sözü gaibten muhataba, muhataptan gaibe döndürme sanatı olarak da tanımlanır.

İstifham: Şairin cevabını bildiği bir konuyu soru şeklinde sorarak söylemesidir. Dikkat çekmek için sorulan bu sorunun cevabı beklenmez.

İstihdâm: Bir sözcük ya da deyim hem gerçek hem de mecâzî anlamda kullanma sanatıdır; şiir her iki anlamıyla da açıklanabilir.

İham: İki ya da ikiden fazla anlamı bulunan bir sözcüğü bir dize veya beyit içinde bütün anlamlarını kastederek kullanma sanatıdır. Okuyucu bu kelimenin hangi anlamı kastedildiğinde şüpheye düşer.

Leff ü Neşir: Genellikle bir beyit içinde, birinci dizede en az iki şeyi söyleyip, ikinci dizede bunlarla ilgili benzerlik ve karşılıkları vermektir. Birinci dizede verilen kelimelerle ikinci dizede verilenler belli bir sıra takip ediyorsa "leff ü neşir-i müretteb", belli bir sıra takip edilmeksizin yer alıyorsa "leff ü neşir-i gayr-i müretteb" ismini alır.

Mübâlaga: Bir sözün etkisini güçlendirmek maksadıyla, o şeyi olağanüstü bir tarzda anlatma sanatıdır. Bu sanatta, söz konusu edilen şey abartılı bir şekilde anlatılır.

Nidâ: Şairin, çok duygulanması ve heyecanlanması sonucunu doğuran olayları ve varlıkları göz önüne getirip “ey, hey” gibi ünlemlerle seslenmesidir. Tekrir ve teşhis sanatlarıyla birlikte kullanılabilir.

Rüçû’: Söylenen bir sözden vazgeçmiş görünerek, onun yerine daha güçlü bir düşünceyi söylemektir.

Tecâhül-i Ârif: Bilinen bir gerçeği, bir noktaya dayanarak bilmiyormuş gibi söyleme, bilmezden gelme sanatıdır.

Tekrîr: Sözün etkisini artırmak amacıyla bazı kelime ya da kelime gruplarını tekrarlama sanatıdır.

Telmih: Herkesçe bilinen geçmişteki bir olaya, ünlü bir kişiye, bir inanca ya da yaygın bir atasözüne işaret etmek ve onu anımsatmaktır.

Tenâsüb: Bir konu üzerinde, aralarında çeşitli ilgiler bulunan en az iki sözcük, terim veya deyim bir dize ya da beyit içinde rastgele, sıralama amacı gütmeyen kullanılmaktadır.

Tevriye: İki anlama gelen bir sözcüğün bir anlamı beytin genel anlamına uyarken, öteki anlamı uzaktan ya da dolaylı olarak ilgili olursa meydana gelen sanattır. Tevriye sanatında uzak anlam kastedilir ve asıl söylenmek istenen kapalı olarak söylenir.

Tezad: İki düşünce, duygu ve hayal arasında birbirine karşıt olan nitelikleri ve benzerlikleri bir arada söylemektir. Bir şeyin birbirine karşıt görünen özelliklerini bulup çıkarmak da tezad sanatına girer.

Söz Sanatları

Kelimelerin yapılarını, söylenişlerini veya yazılışlarını esas alan sanatlardır. Anlam yönünden başka bir sanata konu olan bir kelime, yapı, ses veya yazılışına göre de yine ayrı bir sanat türü olabilir. Akis, cinas, îade ve iştikak bu nevi edebî sanatlardandır.

Akis: Bir dize ya da cümlede anlamlı iki parçasından birini önce, diğerini sonra söylemek suretiyle dizeyi ters çevirerek aynı anlamda bir dize veya cümle oluşturma sanatıdır. Aks-i tam ve Aks-i nâkıs olmak üzere ikiye ayrılır.

Cinas: Söyleyişleri ve yazılışları bir fakat anlamları farklı iki ayrı sözcüğü bir arada kullanmaktır.

Îade: Bir şiir içindeki her beytin son sözcüğünü, sonraki beytin ilk sözcüğü olarak kullanma sanatıdır. Böyle yazılmış şiirlere muâd adı verilir.

İştikak: Aynı kökten türemiş en az iki sözcüğü bir dize ya da beyit içinde kullanmaktır. Yazılışları ve okunuşları aynı fakat kökleri farklı kelimelerle yapılırsa “şibh-i iştikak” adını alır.

Özetle, Türk İslam Edebiyatı'nda edebî sanatlar, şairlerin ifade yeteneğini zenginleştiren, şiire derinlik ve estetik değer katan temel araçlardır. Bu sanatların ustaca kullanımı, bir eserin edebi kalitesini belirleyen önemli bir faktördür ve okuyucuya metnin ihtişamını ve çok katmanlılığını sunar.

VARLIK VE İNSAN

İslam inancında varlık, üç başlık altında işlenir:

1. Mutlak varlık. Bu Allah'tır.
2. Mümkün varlık. Bu, yaratılmış olanlardır, olmayabilirlerdi de.
3. Muhal varlık. Bu, bazı varlık alanlarının imkânsızlığı anlamına gelir.

Mesela, Allah'tan daha güçlü bir varlık var olamaz. Mutlak varlık ancak Allah'tır, O Vücûd-ı Mutlak'tır; geri kalan her şey yaratılmış ve mutlak olan Allah'a muhtaçtır. Varlıkları mümkündür, yani Mutlak Varlık Olan Allah'a bağlıdır, var olmaları. O dilemezse var olamazlar. Varlığın İki Formu: Vahdet ve Kesret Varlık iki kategoride karşımıza çıkar: birisi vahdet birisi kesrettir. Vahdet ile birlik, kesret ile de çokluk kastedilir. Aslında vahdettir asıl olan, ama varlıklara baktığımızda biz kesreti, çokluğu görürüz fakat bu görünüş aldatıcıdır. Eğer biz hakikaten bakmayı becerebilirsek çokluktaki birliği rahatlıkla görürüz.

Mesela sıvının hallerini bilmeyen bir kişi; suyu, buzu, buharı başka varlıklar sanır. Hâlbuki bu üçü de suyun kesretidir. Burada su vahdet, halleri de kesrettir.

Mesela petrol, kömür, elmas vb. pek çok madde bize farklı varlıklar gibi gelir, hâlbuki bunlar Karbon elementinin kesret halleridir. Dolayısıyla vahdet ve kesret kavramları tam olarak bilinmeden varlık da kâmil manada idrak edilemez. Devir Nazariyesi ve Varlıklar Tasavvufi düşünce, Türk-İslam edebiyatında temel düşünceyi temsil eder; tasavvufun da en önemli nazariyelerinden biri devir nazariyesidir. Devir nazariyesi, her şeyin Allah'tan gelip yine Allah'a gideceği inancına gönderme yapar. İnsan, varlıklar içinde zübde-i âlemdir (varlıkların özü), ama insan, insan formuna gelinceye kadar farklı formlarla devreder durur. Varlıklar önce cemad (cansız) formundadır, sonra nebat (bitki), daha sonra hayvan ve en son da insan formuyla kemaline erer. İnsan da belli anlamlarda bu formları tek tek aşar. Ve insan olarak da ulaşabileceğimiz nihai varlık formumuz İnsan-ı Kâmil (Mükemmel insan) formudur ki tasavvufun hedeflediği de insanı bu forma çıkarmaktır, Türk-İslam edebiyatı da nihayetinde bu insan-ı kâmil'e olan yolculuğun merhalelerini anlatır. Şiirde Varlık ve İnsan Mümkün varlıkların, anâsır-ı erbaa (dört unsur)dan oluştuğuna inanılır: Toprak, ateş, hava ve su. Bu unsurların insandaki mevcudiyetine göre kişi, ya mütevazı, ya öfkeli, ya çok hafif tabiatlı ya da hareketli olur. Şiirde bu unsurlara sık sık vurgu yapılır. Klasik şiirimizde varlıklar, şu bizim bildiğimiz varlık boyutundan ele alınmaz. Kur'an'daki varlık düşüncesi bu şiirde de geçerlidir. Kur'an'a göre hayvanlar da bizim gibi konuşan, kendini ifade eden varlıklardır, hatta taşlar bile bir bilinç sahibidir. Kur'an'da karınca konuşur, arı vahiy alıp ona göre bal yapar, taşlar Allah korkusundan yuvarlanır.

Mesele böyle olunca şair de varlıklara karşı teşhis ve intak sanatının verdiği kolaylıkla bambaşka boyutlarda yaklaşır ve onlarla diyaloga girer. Bu yapı bilinmeden eski şiirin dünyasına girilemez. Klasik Şiirimizde İnsan Sanat, insani bir eylemdir, insan tarafından insan için, insana yapılır. Muhatap daima insandır. Klasik şiirimizde böyledir. İnsan olan şair, düşüncelerini daha iyi somutlamak için canlı cansız diğer varlıklardan bahsedebilir, ama sonuçta gaye insana bir örnek verme, ona bir somutlama sunmadır. Eğer bülbülden bahsediyorsa mesele kuş değil, bir aşğın nasıl olması gerektiğidir, aşkıtan kasıt da bu varlıklar aleminde mutluluğu arayan insanın remzidir. Eğer gülden bahsediyorsa mesele çiçek değil, sevgilinin vasıflarını yad etmektir, bu da insanın değer verdiği şeylerin bir sembolüdür. Bu açıdan bakıldığında eski şiirimizde insan olarak temelde üç tür insan vardır: Seven, sevilen ve rakip. Diğer bütün insan sınıfları bu iki kategoriyi somutlamak için zikredilir. Mesela Rind, Âşık, seven kişinin adları iken; sevgili, mahbûb, cânan vb. kelimeler sevileni temsil eder. Bir de arada seven ve sevileni engelleme çalışan bir insan sınıfı vardır ki o da engelleyici olan rakip'tir. Bu varlık da şiirde Vâiz, Sofu, Kâfir vb. sıfatlarla resmedilir. Bütün bir şiir; maşuku uğruna yollara düşmüş, ona kavuşmak için ölümü bile göze alan, ve kavuşmaktan başka hiçbir gayesi olmayan, mutluluğu arayan aşık'ın; güzellikte eşsiz olan, bütün varlıkların kendisine hayran olduğu sevgiliye ulaşma macerasını anlatır. Bu anlatışta, kavuşmayı engellemek için her türlü fenalığı yapmayı göze alan rakip de başrolde. Şiirdeki diğer insan kategorileri bu üç varlığı temsil, teşhis ve örnekleme için zikredilir. Bunun için, yaygın olarak, peygamberler tarihinden; Adem, Nuh, İbrahim, Yakup, Yusuf, Musa, Süleyman, İsa ve Hz. Muhammed; Mitoloji ve tarihten Cemşid, Feridun, Keykavus, Keyhüsrev, Dâra vb. Şehname kahramanları; Evliyalar menkıbesinden İbrahim Edhem, Bâyezid-i Bestâmî, Hallâc-ı Mansûr vb. evliyaullah, âşıkı ve zaman zaman da maşuku daha iyi somutlamak için kullanılır. Yine bu şiirde Dahhâk, Kârûn, Şeddâd, Firavun, Nemrut vb. mitolojik ve tarihi şahsiyetler

rakibi temsilen bahis konusu edilir.

Bu yüzden Klasik şiirimizi dolayısıyla Türk İslam edebiyatını hakkıyla anlayabilmek ve şiirin derin yapısına nüfuz edebilmek için bu şiirin derin ve yüzey yapısında, insanı temsilen zikredilen; mitolojik şahıslar, Dinler tarihinden seçilmiş kişiler, Peygamberler, evliyalar, tarihi ve destani kişiler, tarihte yaşamış ve efsanelere karışmış ünlü aşıklar ve maşuklar hakkında etraflı bilgi sahibi olmak ve bunların neleri temsil ettiğini bilmek gerekmektedir.

Mesela Yusuf (as) güzelliği, Hz. Süleyman gücü, kudreti ve bazen sevgiliyi, Musa (as) mucizeleri, Hz. İsa ölüyü diriltmesi, Hz. Peygamber hemen her mucizesi ile şiirde bir sembole bürünür.

Firavun, Nemrut, Karun kötünün temsili iken, Feridun adaletin, Dârâ ve Rüstem cesaret ve kahramanlığın, İbrahim Edhem, Allah uğruna malından, tahtında ve sevdiklerinden ayrılışın sembolleridir. Ve bu semboller şiirin en derin yapısına bizi gönderirler.

Modern zamanlardaki edebiyat sahamıza bu şahıslara Batı mitolojisi ve tarihi-efsanevî şahısları da katılmış ve onlar da şiirin somutlamalarında yer almaya başlamıştır.

MÜŞTEREK İSLAM MEDENİYETİ ETKİSİNDE GELİŞEN TÜRK EDEBİYATI İslam medeniyeti etkisinde gelişen Türk edebiyatı gösterdiği özellikler bakımından üç kolda gelişmiştir. Bunlar: a) Halk Edebiyatı: Daha çok halk arasında yetişmiş sanatçıların verdikleri sözlü edebiyat ürünleriyle meydana gelmiştir. b) Divan Edebiyatı: Arap ve Fars edebiyatlarının kuvvetli tesiri altında müşterek medeniyetin son ve en büyük halkasını teşkil eder. İslami kültüre dayalı, daha çok medrese öğrenimi görmüş, eğitimden geçmiş sanatçıların oluşturdukları edebiyattır. c) Tekke Edebiyatı (Tasavvuf edebiyatı): Din-tasavvuf ağırlıklı olup gösterdiği özellikler itibarıyla daha çok halk edebiyatı-hece vezni, dörtlük, kimi zaman da aruz- etkisinde kalmış olan ancak divan edebiyatı kültürünü de yansıtan edebiyattır. İslam medeniyetinin bilim dallarından etkilenmiş olan klasik Türk edebiyatının temelini, Kuran, hadis ve tasavvuf oluşturur. Bu hususta diğer unsurları da şöyle sıralayabiliriz: • İslam tarihi (tarihî olay ve kişiler) • İran mitolojisi (mitolojik olay ve özellikle kişiler) • Türk tarihi ve milli kültür unsurları (gelenek ve görenekler) • Dil malzemesi (deyimler, atasözleri, halk söyleyişleri ve edebî dili yapan diğer bütün unsurlar) İslam Medeniyeti Etkisinde Gelişen Türk Edebiyatına Verilen Adlar Türklerin İslam medeniyeti bünyesinde oluşturdukları ve yeni Türk edebiyatı döneminin başlangıcı kabul edilen Tanzimat edebiyatı dönemine kadar varlığını sürdürmüş olan Klasik Türk edebiyatına; Divan edebiyatının yanı sıra Yüksek zümre edebiyatı, Saray edebiyatı, Ümmet çağı Türk edebiyatı, İslami Türk edebiyatı, Eski Türk edebiyatı ve az rastlanmakla birlikte Enderun edebiyatı da denmiştir. Türk İslam Edebiyatının Başlıca Özellikleri 1. Türklerin, Müslüman olduktan sonra doğudan batıya yayılıp yerleştikleri geniş bir alan üzerinde -daha çok Anadolu'da- altı yüzyıl gibi uzun bir sürede meydana getirdikleri edebiyattır. 2. İslam medeniyeti içerisinde daha önce doğup gelişen İran şiirini örnek alarak başlamış ve ümmet kaynaşması yönünde gelişme göstermiştir (ki, aynı şekilde İran edebiyatı da Arap edebiyatından etkilenmiştir). Söz konusu kaynaşma genel çizgileriyle biçim, dil ve söyleyiş, tür, konu ve özde görülmüştür. 3. Bu dönem edebiyatında şiir esas olmakla birlikte bazı anlatım özellikleri bakımından nazımın etkisinde ve paralelinde gelişmiş olan nesir de vardır. 4. Şiirin kuruluşunda biçim önem taşır ve belirli kurallara bağlanmıştır. Söz konusu kurallar ise şiirin biçimini oluşturan nazım birimi, vezin, kafiye ve nazım şekliyle ilgilidir. Şimdi ana çizgileriyle bu kuralların neler olduğunu anlatmaya çalışalım: □ Klasik şiirde nazım birimi beyittir. □ İslami dönem Türk şiirinde göz kafiyesi esastır. □ İslam uygarlığı içerisinde yer alan edebiyatların kullandıkları ortak vezin aruzdur. □ Şiirin dış yapısı bakımından önemi olan nazım şekillerinin de değişmez kesin kuralları vardır. 5. Klasik Türk edebiyatının özellikle klasik Türk şiirinin, biçimsel özelliklerinin yanında içerik özellikleri de önemli yer tutar. Edebiyatta içerik denilince akla dil ve üslup, edebî sanatlar, konu ve temalar gelir. Şimdi bunlar üzerinde de durarak içerik özelliklerini tanıtmaya çalışalım: □ Klasik Türk edebiyatının dili, müşterek İslam medeniyetinin kullandığı yazılı kültür diline dayanır. O □ Klasik Türk edebiyatında görülen edebî sanatlara düşkünlük, onun önemli özelliklerinden biridir. □ Klasik Türk edebiyatı, dünya görüşünü, kültür yapısını yansıtan konu, tema ve türlerin işlenişinde de belli kalıpların içinde kalmıştır. □ Klasik Türk şiirinin estetik anlayışıyla yakından ilgili olan “mazmun” kavramına da kısaca değinelim. Mazmun klasik şiirde, bir mısra ya da beyit içindeki bir kelimenin ya da kelimelerin kendi anlamının/anlamlarının dışında özel bir anlamda kullanılmasıdır. TÜRK İSLAM EDEBİYATININ TARİHİ GELİŞİMİ: KURULUŞ DÖNEMİ (11.-14. YÜZYILLAR) Karahanlı Dönemi Türk Edebiyatı 8. yüzyıldan itibaren Müslüman olmaya başlayan Türkler, Karahanlılar döneminde İslamiyet'i resmen kabul etmişlerdir (920). Bu sebeple tarihte varlığı bilinen ilk Müslüman Türk devleti Karahanlı Devleti (912-1212) olup İslam medeniyeti etkisinde gelişen Türk edebiyatının elde bulunan en eski örnekleri de bu döneme aittir. Karahanlı dönemi Türkçesiyle yazılmış en ünlü eserler: Kutadgu Bilig, Dîvânu Lugâti't-Türk ve Atabetü'l-Hakâyık'tır. Kutadgu Bilig, Karahanlılar devrinde 1069'da yazılmış olup Türk edebiyatında İslam etkisinde yazılmış ilk büyük eserdir. Eserin yazarı Balasagunlu Yusuf Has Hacib'dir. Karahanlı dönemi Türk edebiyatının kronolojik sıraya göre ikinci önemli eseri, Divânu Lugati't-Türk'tür. Kaşgarlı Mahmud tarafından 1074'te Bağdat'ta tamamlanmış olan eser, Türkçe-Arapça bir sözlüktür. Bu dönemde yazılmış diğer bir önemli eser de “Hakikatlerin Eşiği” anlamına gelen Atabetü'l-Hakâyık'tır. Yazılış tarihi belli değildir. Eserin yazarı, Yükneklî (Semerkand yakınında bir köy) Edib Ahmed'dir. Atabetü'l-Hakâyık, Edib Ahmed'in halka verdiği din ve ahlâk öğütlerinin bulunduğu nasihatname tarzında yazılmış bir eserdir. Orta Asya Türk Tasavvuf Edebiyatı ve İlk Türk Sufileri 12. asır, İslamiyet'in kabul edilmesinden sonra artık tasavvufi eserlerin verilmeye başlandığı dönemdir. İslamiyet'in

doğuşundan kısa bir süre sonra ortaya çıkmış olan tasavvuf, özellikle tarikatlar ve tekkeler aracılığıyla İslam dünyasındaki etkisi yüzyıllar boyu sürmüş bir düşünce ve inanç sistemidir. İslamiyet'in kabul edilmesinden sonra Türk edebiyatının şekillenmesinde önemli rol oynayan isimlerden biri olan Ahmed Yesevi, "hikmet" adını verdiği şiirlerini Dîvân-ı Hikmet adlı eserinde toplamıştır. Hikmetler, şekil yönünden koşuk ve sagulara benzemekle birlikte, konu olarak İslam dinini ve tasavvufunu anlatır. Ahmed Yesevi'nin Orta Asya'da yetişip o yörede kalan müritlerinden biri Hakim Süleyman Ata'dır. Onun en tanınmış eserleri, Bakırgan Kitabı, Âhir Zamân Kitâbı ve Meryem Kitâbı'dır. Bu döneme ait diğer bir isim de Zemahşeri'dir. Zemahşeri, asıl tefsir ve fıkıh alanlarındaki çalışmalarıyla tanınmış, el-Keşşâf adlı tefsiri ile İslam ülkeleri içerisinde üne kavuşmuştur. Bütün eserlerini Arapça yazan Zemahşeri'nin, Mukaddimetü'l-Edeb adlı eseri dil ve edebiyat bakımından önemlidir. Bu bölümde zikredilmesi gereken diğer bir isim de Şair Ali'dir. Orta Asya kökenli bir mutasavvıf olan Şair Ali, Türk edebiyatında ilk Yûsuf u Züleyhâ hikayesini yazmış olan kişidir. 13. Yüzyılda Anadolu'da Gelişen Türk Edebiyatı Anadolu'da Türkçe eser verme geleneği, 13. yüzyıl başlarında ortaya çıkmıştır. Anadolu'da Türk diliyle yazılan ilk eser, XIII. yüzyılda Hakim Bereket tarafından yazılan tıp bilimine dair Tuhfe-i Mübârizî'dir. Eldeki bilgilere göre, Anadolu'da yazılmış en eski Türkçe gazel ise, Evhadüddin-i Kirmani'nin sadece matla beyti günümüze ulaşan "olısar" redifli Farsça-Türkçe mülemma gazelidir. Türk edebiyatının, Anadolu Selçuklularının son dönemlerinde (XIII. Yy.) yaşayan öncüleri, Hacı Bektaş Veli, Yunus Emre, Mevlana, Dehhani, Sultan Veled ve Nasırı'dır. Mevlana'nın oğlu Sultan Veled, Mevleviliği tarikat hâline getirmiş ve dört bir yana gönderdiği dervişleri ve halifeleriyle bu tarikatın yayılmasını sağlamıştır. O da, arada Türkçe şiirler söylemişse de eserlerinin büyük çoğunluğunu Farsça yazmıştır. Oldukça hacimli bir eser olan Farsça Dîvânı'nda, Türkçe ve Arapça şiirler ile Rumca beyitler de vardır. 14. Yüzyıl Türk Edebiyatı Azeri Sahası Türk Edebiyatı Doğudan gelip Azerbaycan, Irak ve Anadolu'da yerleşen Oğuz ve Türkmen boylarının dilleri Oğuzca, 14. yüzyıldan itibaren Azeri ve Anadolu Türkçesi olmak üzere iki ayrı edebî lehçede varlığını ve gelişimini sürdürmüştür. XII. yüzyılda, Moğol istilası nedeniyle Horasan'dan Azerbaycan'a gelen şairler, bu bölgede klasik Türk şiirinin gelişmesine yardımcı olmuşlardır. XIV. yüzyıl Azeri sahasında yetişmiş sanatçılar, Hasanoğlu, Nasir-i Bakuyi, Ahmed Bin Veys ve Nesimi'dir. Hasanoğlu hakkında bilgiler sınırlı olup aruzla yazılmış iki gazelinin yanı sıra Farsça şiirleri de bulunmaktadır. Gazellerinin birinde klasik üslup diğerinde ise folklorik üslubun özellikleri öne çıkar. asrın sonları ile XIV. asrın başlarında Bakü'de yaşayan Nasır-ı Bakuyi, Gazan Han ve Olcaytu ile aynı dönemde yaşamıştır. Olcaytu, kardeşinin yerine tahta oturduktan sonra, Bakü'ye gelerek oranın halkını bazı vergilerden muaf tutmuş ve orayı mamur hâle getirmiştir. Bundan dolayı Nasır-ı Bakuyi, bir muhammes kaleme almıştır. Bu sahada yetişmiş diğer bir şair Ahmed Bin Veys'dir. Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler yazmıştır. Ayrıca XIV. yüzyılın nazire mecmualarından Mecmû'atü'n-Nezâ'ir içinde bir gazeli vardır. Yedi Farsça Dîvân'dan oluşan külliyyatı üzerine çalışmalar yapılmıştır. Asıl adı İmadüddin olan Türk sufisi Nesimi, bu yüzyılda yetişmiş önemli bir sanatçıdır. Türk edebiyatının en lirik ve en coşkun şairlerinden biri olan Nesimi, özellikle Bektaşiler ile vahdet-i vücud akidesini benimseyenler arasında büyük bir sufi olarak kabul edilmiş, hakkında pek çok menkıbe yazılmıştır. Şiirleriyle yeni bir çığır açan Nesimi, kendisinden sonra gelen Habibi, Fuzuli, Hatayi ve Kavsi gibi şairler üzerinde etkili olmuştur. Nesimi'nin bilinen iki eseri, Farsça ve Türkçe Dîvân'ıdır. Bu eserleri dışında, günümüze ulaşmayan Arapça Dîvân'ı bulunmaktadır. Osmanlı Sahası Türk Edebiyatı XIV. yüzyılda, Türk dili bir önceki yıla göre daha da işlenip gelişmiş, buna paralel olarak manzum ve mensur yazılan eser sayısında büyük bir artış olmuştur. 14. Yy. Anadolu'sunda gelişen Türk edebiyatında, mesnevilerin yeri büyüktür. Bu mesnevilerin pek çoğu tasavvufi, dinî içerikli olmakla birlikte aşka dair ve tarihî-destani özellik gösterenler de vardır. Ayrıca dinî konular ve tercüme eserler ön plana çıkmıştır. XIV. yüzyılda en fazla eser, Osmanoğulları sahasında telif edilmiştir. Türkçe eser vermeyi şuurlu bir şekilde isteyen ve bunu gerçekleştirmeye çalışan şairler, Anadolu'da bir milli edebiyat çağının açılmasını sağlamışlardır. Bugünkü bilgilerimize göre 14. yüzyılın en eski şairi Gülşehri'dir. 1317'de kaleme aldığı Mantıku't-Tayr (Kuş Dili) mesnevisinde geçen bazı beyitlerden, onun Kırşehir'de zaviye sahibi, tanınmış bir şeyh olduğu anlaşılmaktadır. Gülşehri gibi Kırşehir'de yetişen ve Garîbnâme adlı büyük mesnevisiyle tanınan Âşık Paşa da, devrinin önemli düşünürlerinden biridir. Edebiyatımızda Yûsuf u Züleyhâ, Leylâ vü Mecnûn gibi aşk hikayelerini ilk defa kaleme alan Âşık Paşa, miracname ve mevlid gibi türlerin yazılmasına da öncülük etmiştir. İlim âlemine ilk olarak Fuad Köprülü tarafından tanıtılan Şeyyad Hamza'nın yaşadığı dönem hakkında ihtilaflar vardır. Şeyyad Hamza gibi yaşadığı dönem tartışmalı olan Ahmed Fakih (XIV. Yy.), Fuad Köprülü tarafından XIII. yüzyılda Anadolu Selçukluları döneminde yaşayan ve dinî-tasavvufî mahiyetteki Çarhnâme isimli kasidesi olan bir şair olarak tanıtılmıştır. XIV. asrın ikinci yarısında Anadolu'da yaşayıp kadılık, vezirlik ve hükümdarlık yapmış âlim ve şair bir devlet adamı olan Kadı Burhaneddin, Türk şiirinin lirik şairlerinden biri ve klasik Türk şiirinin kurucularındandır. Fars şiirinin teşbih ve mazmun sistemini başarıyla kullanır ve Türk nazmını kendine has bir estetik anlayışla işler. Muhtemelen 735/1334-35 yılında doğmuş olan bu dönemin önemli şairlerinden biri de Ahmedî'dir. Eserlerinden anlaşıldığına göre, tasavvufî-dinî ilimlerin yanında tıp, astronomi gibi müspet ilimlere de vakıf bir

şairdir. Germiyan Beyliği sınırları içerisinde yaşadığı tahmin edilen Hoca Mesud'un hayatı hakkında fazla bilgimiz yoktur. Hoca Mesud, Süheyl ü Nevbahâr adlı âşıkane mesnevisiyle tanınmıştır. Bu dönemde yetişmiş, tasavvuf edebiyatının önemli kişilerinden olan Eflaki'nin, bir astronomi âliminden ders alıp gözlemlerle uğraştığı için kendisine Eflaki nisbesinin verildiği tahmin edilmektedir. A Yine bu asır ediplerinden Kütahyalı olan Şeyhoğlu (Sadrüddin) Mustafa, 1340-1410 tarihleri arasında Germiyan beyi Süleyman Şah'ın hizmetinde nişancılık ve defterdarlık hizmetlerinde bulunmuştur.

15. Yüzyıl, Osmanlı'nın merkezîyetçi bir yapıya kavuştuğu, her alanda olduğu gibi kültür ve sanat alanında da büyük ilerlemeler kat ettiği bir yüzyıldır. Bu dönemde; padişahlar, şehzadeler ve devlet adamları himayesinde edebî muhitler oluşmaya başlar. Edebî muhitlerin oluşumunda Fatih Sultan Mehmed, II.Bayezid, Cem Sultan, Mahmud Paşa, Karamani Mehmed Paşa gibi devlet adamlarının önemli rolü olmuştur. Şuurlu bir Türkçecilik anlayışıyla, Türkçe devlet dili hâline gelirken İstanbul da bir cazibe merkezi olur. Anadolu'da gelişen Türk edebiyatı klasik bir görünüm kazanır. Bu yüzyılda Şeyhi mesnevileriyle, Ahmet Paşa kasideleriyle, Necati Bey gazelleriyle şöhret kazanır.

15. yüzyılda nazımın yanında nesir üslubunun da geliştiği ilk secili eserlerin ortaya çıktığını görürüz. Sinan Paşa Tazarrunâme ve Maârifnâme isimli eserleriyle secili nesrin 15.yüzyıldaki en başarılı örneklerini verir. Bu yüzyılda klasik edebiyat çizgisi dışında dinî, tasavvufî vadide birçok şahsiyet yetişmiştir. Bunlar arasında Hacı Bayram Veli, Yazıcıoğlu Mehmed, Eşrefoğlu Rumi gibi isimler bulunmaktadır.

16. Yüzyıl, Osmanlı devletinin siyasi, askerî, iktisadi, kültür, bilim ve sanat alanlarında altın çağını yaşadığı bir yüzyıldır. Fatih'le başlayan İstanbul'u sanat ve edebiyatın merkezi haline getirme politikası bu yüzyılda devam etmiştir. Bir önceki yüzyılda kuruluşunu tamamlayan klasik şiir, 16. yüzyılda gelenekleri şekillenmiş bir pozisyona gelmiştir. Bu yüzyılda Osmanlı Türkçesi klâsik biçimini almış Eski Anadolu Türkçesi özelliklerinden sıyrılmıştır. Dönemin en büyük şiir üatları Baki, Fuzuli ve Hayalî'dir. 16. yüzyıl klasik nesri; Kanuni Sultan Süleyman döneminde klasik üslubunu oluşturmuştur. Bu yüzyılda nesir alanı konular bakımından çeşitlilik ve sayısal artış göstermiştir. Anadolu sahasında ilk şairler tezkiresi Sehi Bey tarafından 16. Yüzyılda kaleme alınmıştır. Latifî'nin Tezkkiretü'ş-şuarâ Âşık Çelebi'nin Meşâirü'ş-Şuarâ adlı tezkireleri yüzyılın bu türdeki en önemli eserleridir. Yine bu yüzyılda dinî- tasavvufî çizgide, hece veya aruz ölçüsüyle şiir yazan bir çok isim yetişmiştir. Özetle 16. Yüzyıl klasik Türk edebiyatı açısından hem nesir hem de nazımda doruğa ulaşılmıştır. Bu yüzyılın şairleri ve yazarları özgünlük açısından özellikle İran şiiri karşısında kendilerini ispat etmişlerdir.

17. yüzyıl, Osmanlı'nın duraklamaya girdiği, devlet düzeninde istikrarsızlaşmanın olduğu bir yüzyıldır. Bu yüzyılda yaşanan siyasi, askerî, iktisadi alanlarındaki olumsuzluklar kültürel alanda kendini hissettirmedir. Bu yüzden edebiyat yükselişini devam ettirdi. 17. yüzyılda önceki yüzyılın edebî üslup anlayışı sürerken dönemin sosyal, kültürel ortamının etkisiyle yeni edebî üsluplar ortaya çıktı. Bu yüzyılda klasik üslubun yanı sıra Sebki Hindî, mahallî (folklorik), hikemi üsluplar da görülür. Naili, Nefi, Şeyhülislam Yahya, Nabi, 17. yüzyılın önemli şairleridir. Bu yüzyılın klasik nesri diğer yüzyılın devamı niteliğindedir. Süslü nesirde Veysi ve Nergisi, 17. yüzyılda en uç örnekleri vermiştir. Tasavvuf şiiri de Niyazi Mısri, Aziz Mahmud Hüdayi gibi şöhretli isimleri bu yüzyılda yetiştirmiştir.

18.YÜZYIL

Osmanlı Devleti, 18. Yüzyıla sosyal ve siyasal huzursuzluklarla birlikte girmiştir.

Toplumsal hayattaki sarsıntılara rağmen kültür ve sanat hayatının gelişmeye devam ettiğini görüyoruz. Özellikle yüzyılın başında III. Ahmed, yüzyılın sonunda ise; III. Selim sanat hamisi olarak kültür hayatını ciddi anlamda etkilemiştir.

Bu yüzyıl, klâsik şiir estetiğinin çözüldüğü bir dönem olmuştur.

Şair sayısının artmasına rağmen, büyük denilecek şair sayısı çok azdır.

18. Yüzyıl klasik şiirinde öne çıkan isimler Şeyh Galip ve Nedim olmuştur.

Bu yüzyılın klasik nesrine baktığımızda dönemin beklentilerinin etkisiyle yeni nesir türleri ortaya çıkmıştır.

İsmail Hakkı Bursevi ve Erzurumlu İbrahim Hakkı devrin mutasavvıf şairlerindedir.

“Lale Devri” olarak anılan 1718-1730 yılları arasındaki bu dönemin mimarları III. Ahmed ve Damat İbrahim Paşa’ydı.

Lale Devri’nde kültür ve sanat adına birçok yeni uygulamalar hayata geçirildi.

Patrona Halil ayaklanmasıyla bu dönem sonlanmıştır.

III. Ahmed’den sonra birçok ıslahat hareketi olmuştur.

Özellikle III. Selim döneminde devlet bünyesindeki bütün kuruluşlar gözden geçirilmiş zamanın ihtiyacına göre yeniden düzenlenmelerine çalışılmıştır.

18. Yüzyıl boyunca devam eden tüm yenilik ve ıslahat çabaları Osmanlı Devleti’nde başlayan çözülmeyi durduramamıştır.

18. Yüzyılda sosyal, toplumsal ve ekonomik hayatta görülen gerilemeye karşılık edebiyat hayatı gelişimini sürdürmüştür.

Bu gelişimin devam etmesinde devlet adamları ve şairlerle, musikişinas ve yenilik yanlısı padişahların etkisi büyük olmuştur. Dönem padişahları içinde; III. Ahmed (1703-1730), Necib ve Ahmed; I. Mahmud (1730-1754), Sebkatî; III. Mustafa (1757-1774), Cihangir; III. Selim (1789-1807), İlhamî mahlaslarıyla şiirler yazmış hatta bunlardan III. Ahmed ve III. Selim divan dahi tertib etmişlerdir.

18. Yüzyılda şiir olgunluk seviyesine ulaştığından, şairler yeni şeyler bulmakta zorlanmıştır.

Bu da şairlerde bir yenilik arzusu doğurmuştur.

18. Yüzyıl klasik edebiyatının dili önceki yüzyıllara göre daha sade ve açıktır.

Bu dönemdeki sadeleşme gayreti dikkat çekecek seviyededir.

Bu yüzyılın önemli şairlerinden biri de Koca Ragıp Paşa’dır.

Ragıp Paşa, devrin büyük devlet adamlarından biri olmasının yanında, yüzyılın Nedim ve Şeyh Galip’den sonraki en büyük şairlerindedir.

Ragıp Paşa, Nabi üslubunun yani hikemî tarzın 18. Yüzyıldaki en büyük temsilcisidir.

Bu yüzyılda yetişmiş şairlerden biri de Tokatlı Nuri’dir.

Bir diğeri ise 18. Yüzyılın önemli şairlerinden biri olan Seyyid Vehbi’dir.

Dönemin resmî fermanla Reis-i Şâirânı ilan edilen şairi, Osmanzade Taib’dir.

18. Yüzyılın ikinci yarısında yaşamış şairlerden biri olan Sümbülzade Vehbi dikkat çeken isimlerdendir.

Hoca Neşet, 18. Yüzyılın önemli şairlerinden biridir.

Kabiliyetli gençleri etrafına toplayıp onları yetiştirmesi Hoca veya Baba lakaplarıyla anılmasına yol açar.

Yüzyılın sonlarında mahallî hayatı tüm mahremiyeti ve çıplaklığıyla dile getiren Enderunlu Fazıl İstanbul’a getirilip Enderun’a yerleştirilmiştir.

Zevk ve eğlence düşkünlüğü saraydan kovulmasına yol açmıştır.

18. Yüzyılın Nedim’le birlikte zirve ismi Şeyh Galip’tir.

Asıl ismi Mehmed olan şair, şiirlerinde önce “Es`ad” bilahare de “Gâlib”, mahlasını kullanmıştır. 18. Yüzyılın diğer dikkate değer şairleri arasında; Kuburizade Hevayî (ö. 1715), Dürri (ö. 1722), Kami (ö. 1724), Vahid Mahtumi (ö. 1732), Sami (ö. 1733), Şeyhülislam İshak Efendi (ö. 1734), Nahifi (ö. 1738), Atıf Efendi (ö. 1742), Salim (ö. 1743?), Münif (ö. 1743), Neyli (ö. 1748), Şeyhülislam Esad (ö. 1753), Çelebizade Asım (ö. 1760), Nevres-i Kadim (ö. 1762), Hazık (ö. 1763), ve Haşmet (ö. 1768), Nazim (ö. 1772), Akovalızade Hatem (ö. 1784), Naşid (ö. 1791), Esrar Dede (ö. 1796), Süruri’yi (ö. 1814),

sayabiliriz 18. Yüzyılda klasik şiirin yanında klasik nesir de gelişimini sürdürmüştür. Eski nesir türlerinin yanında dönemin beklentilerinin etkisiyle bu yüzyılda yeni nesir türleri de ortaya çıkmıştır.

Örneğin, Osmanlı tarafından dış ülkelere gönderilen elçiler, oralarla ilgili düşüncelerini sefaretnamelerde toplamış, bu durum da türün yaygınlık kazanmasına sebep olmuştur.

Yine Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 18. Yüzyıla kadarki süreç içinde yetişmiş birçok devlet adamı ve sanatkarın biyografilerinin anlatıldığı eserler büyük oranda bu yüzyılda karşımıza çıkar.

18. Yüzyılın ilk yarısında Nergisi ve Veysi'nin süslü nesirleri henüz yadırganmamakta, edebî nesrin yetkin örnekleri olarak görülmekteydi.

Fakat yüzyılın ikinci yarısından itibaren sade nesir değer kazanmaya başladı.

19.YÜZYIL

Osmanlı, 19. Yüzyıla tam bir buhran atmosferi ve bir medeniyet kriziyle girer.

19.Yüzyılda Batının bilgi ve tekniğini almaya yönelik yenileşme hareketleri, bu yüzyılda hayatın her alanında kendini göstermeye başlar.

Yüzyılın Osmanlı açısından önemli tarafı bir çatışma ortamının filizlenmesidir.

Eski dünya görüşüyle, Batı karakterli yeni dünya görüşünün mücadelesi toplum hayatını tamamıyla etkisi altına alır.

Bu da toplum hayatını kuşatan bir ikilemi doğurur. Bundan dolayı dönemin aydını, çoğu zaman düalist (ikilemli) bir yapı göstermiştir.

19. Yüzyılda devletin köklü bir yapılanmaya gittiğini görüyoruz.

1826 yılında Yeniçeri Ocağı II. Mahmud tarafından kaldırılarak yenileşmenin önündeki önemli bir engel bertaraf edilmiştir. 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı'yla yenileşme devletin resmî programı hâline gelmiştir.

1876'da Meşrutiyet'in ilanı ve Kanun-i Esasi'nin kabul edilmesi de Osmanlı'da köklü değişiklikler meydana getirmiştir.

Tanzimat'ın siyasi ve idari yapıdaki değişikliklerinden yirmi yıl sonra edebiyat ve felsefe alanlarında ciddi başkalaşma görülmeye başlar.

Batıdan yapılan çeviriler, kültürel alandaki yenileşmenin fikrî ortamını oluşturur.

Türk edebiyatı içerikten başlayarak önce sınırlı, sonra da genişleyen bir şekilde değişir.

1861 yılında klasik zevki devam ettiren şairler, Encümen-i Şuara ismiyle bir topluluk oluşturmuşlardır. Bu topluluk, klasik şiirin büyük üstatlarını örnek alarak, şiiri içine düşmüş olduğu kısır döngüden kurtarmayı amaçlamıştır.

Topluluğa mensup olan şairler, İstanbul'da Hersekli Arif Hikmet'in konağını mekan olarak benimsemişlerdir.

Bu topluluğun içinde Hersekli Arif Hikmet, Leskofçalı Galip, Koniçeli Musa Kazım Paşa, Yenişehirli Avni Bey, Manastırlı Hoca Naili, Üsküdarlı Hakkı Bey, Nevres, İbrahim Halet Bey, İrfan Paşa, Osman Şems, Recaizade Celal, Ziya Bey (Paşa), Namık Kemal gibi isimler vardı.

Encümen-i Şuara şairleri Sebki Hindî ekolü çerçevesinde şiirler kaleme alarak nazireciliğe önem vermişlerdir.

19. Yüzyıl, divan sahibi şair sayısının fazlalığı ile de dikkat çekicidir.

Yüzyılın önemli bir yönü de diğer yüzyıllara oranla daha fazla hanım şairin yetişmiş olmasıdır.

Bu yüzyılda hanım divan şairi sayısı yirmi civarındadır.

Yenileşme devri Türk edebiyatı, kendine model aldığı Fransız şiirinden hareketle yeni muhteva, konu, dil, üslup ve şekil arayışları içine girer.

Aslında bu arayışın temelinde 19. Yüzyıldaki zihniyet dünyasının değişimi yatar. Tanzimat yıllarında düz yazıyla birlikte şiirde başlayan yenilikler ilk olarak muhtevada (içerik) göze çarpar.

Şiirin muhtevasındaki ilk değişiklikler Şinasi'de görülür. İlk şiir tecrübelerini klasik şiir çizgisinde veren Namık Kemal'in Şinasi'yle dostluğu, onun eski şiirden ve eski şiir estetiğinden kopmasına yol açmıştır.

Namık Kemal; vatan, millet, halk, hak, hürriyet, istiklal, eşitlik gibi kavramları yenileşme dönemi Türk şiirine getirmiş bunları heyecanlı bir üslupla şiirlerinde ifade etmiştir.

Şinasi ve Namık Kemal'in yanı sıra eski ile yeni arasında gidip gelen edebî anlayışıyla Ziya Paşa, yenileşme dönemi Doğu-Batı ikilemini eserlerinde geniş ölçüde yansıtan bir sanatkarıdır.

İç dünyasında yaşadığı çatışma, sanatını da önemli bir şekilde etkilemiştir.

Tanzimat'ın ikinci edebî devresini oluşturarak Servet-i Fünun edebiyatının başlangıcı kabul edilen süreç, Recaizade Mahmut Ekrem, Abdülhak Hamid Tarhan ve Samipaşazade Sezai'nin öne çıktığı dönemdir.

1896 yılına kadar devam eden bu dönemin önemli özelliği, söz konusu şairlerin, öncekilerin aksine, politikadan, hatta sosyal olaylardan uzak durmalarıdır.

Tanzimat'ın ikinci devresinin öncü isimlerinde Recaizade Mahmud Ekrem, Servet-i Fünun döneminin mimarıdır.

Abdülhak Hamid, bu dönemin felsefi, metafizik düşünceleriyle şiirde değişik şekillere dikkati çeken

isimdir.

Tanzimat'ın ikinci devresinde öne çıkan bir diğer isim ise, Sami Paşazade Sezai'dir.

19. Yüzyılın sonunda isimlerini etrafında topladıkları Servet-i Fünun dergisinden alan bir edebî topluluk ortaya çıkar.

Edebiyat-ı Cedide de denilen Servet-i Fünun, 1896-1901 arasında kısa fakat yoğun bir edebî faaliyet yürütmüştür. Şiirde, Tefik Fikret, Cenap Şehabeddin, Hüseyin Siret (Özsever), Hüseyin Suad Yalçın, Süleyman Nazif, Faik Ali (Ozansoy), H. Nazım (Ahmed Reşid Rey), A. Nadir (Ali Ekrem Bolayır), Celal Sahir (Erozan); nesirde, Halid Ziya Uşaklıgil, Mehmed Rauf, Hüseyin Cahid (Yalçın), Ahmet Hikmet, Safveti Ziya ve Ahmed Şuayb Servet-i Fünun'un dikkati çeken isimleridir.

Servet- i Fünun şiirinin en önemli ismi olarak şöhret kazanan Tefik Fikret'tir.

Servet-i Fünun romanında Halit Ziya (1866-1945), Mehmet Rauf (1875-1931) dikkati çeker.

Ara nesil içinde edebiyat tarihlerine hemen daima sıra dışı bir kişilik olarak girmiş olan Muallim Naci'yi (1850-1893) anmalıyız.

Bu yıllarda edebiyat gruplarının dışında tutulmuş iki şahsiyet daha vardır.

Ahmed Mithat (1844-1912) ve Beşir Fuad (1852-1887).

Ahmed Mithat, Tanzimat'ın ilk neslinin eğlendirerek öğretmek kaidesini kendine çıkış yolu yapmış ve bu anlayışı eserlerine yansıtmıştır.

Beşir Fuad ise, Türk kültür hayatında, ilk materyalist ve pozitivistlerden biri olup edebî eleştiri ve teori alanında önemli bir kişiliktir.

ÇAĞDAŞ TÜRK İSLAM EDEBİYATI

Tanzimat'tan Millî Edebiyata İslami Motifler Klasik dönem edebiyatı Türk İslam medeniyetinin edebiyatı olarak temelde dinî bir edebiyattır. İslam'ın ana kaynaklarından ve tasavvuftan beslenir. Sembolik bir dili vardır. Batılılaşma ile gelen yeni anlayış, Türk edebiyatını içerik olarak klasik dönemde kurulan gelenekten uzaklaştırır. Tanzimat'tan Millî Edebiyat Dönemi'ne kadar şiirde İslami motifler gelenekten farklı olarak yer almaya başlar. Batıdan gelen akılcılık, geleneksel imanla birleşirken, şairler tereddütler yaşar. Şinasi, Ziya Paşa ve Abdülhak Hamit'te bu tereddütlere rastlanır.

20. Yüzyıl Türk İslam Edebiyatında Şiir

20. Yüzyıl Türk edebiyatında İslami şiir, içerik ve söyleyiş bakımından dört çizgide gelişir: Mehmet Âkif'in öncülük ettiği iman esaslarına dayanan şiir, Yahya Kemal ve Sezai Karakoç'un temsil ettiği İslam medeniyetinin şiiri, Necip Fazıl'da ifadesini bulan dinî içerikli toplumsal ve siyasal aksiyonun şiiri, Ziya Osman Saba'nın içinde yer aldığı dinî duygunun şiiri.

İslami Edebiyatın Öncü Şairi: Mehmet Âkif Ersoy 20. Yüzyılda Türk İslam edebiyatının öncü şairi Mehmet Âkif Ersoy'dur.

Yedi kitaptan oluşan Safahât'ında İslam tarihinden örnek olaylara, ayet ve hadislerin manzum yorumlarına yer verir.

Dinî duyarlılığı ifade eden şiir ve manzumeler yazar.

Toplumun kutsal kaynaklarıyla zayıflayan bağını yeniden kurmaya çalışır.

Duanın şiirini yazar.

Didaktik manzum hikâyeler kaleme alır.

Türk İslam Medeniyetinin Şairi: Yahya Kemal Beyatlı Yahya Kemal Beyatlı, Türk İslam medeniyetinin temel değerlerini; İslami hayatın ezan, namaz, oruç gibi unsurlarını; edebiyatı, mimarisi, plastik sanatlarıyla estetiğini şiirin diliyle ifade eder.

Süleymaniye'de Bayram Sabahı'nda dinî duyuşla ortaya çıkan sanat ve medeniyet eserlerini, insan karakterini şiire taşır.

Cumhuriyet Dönemi Türk İslam Edebiyatında Şiir

Arif Nihat Asya, Necip Fazıl ve Ziya Osman Saba bu dönemin önde gelen şairleridir.

Çağdaş bir Mevlevî: Arif Nihat Asya Şiirlerinde tasavvufî unsurlara yer verir.

İman ve dinî coşku, din büyükleri, dine ait mimari, dinî tasavvufî günler ve törenler, tasavvuf ve tasavvufî cezbe hâli, tasavvuf büyükleri, şiirlerinde sık sık karşılaşılan temalardandır.

Mevlana sevgisine ve Mevlevî geleneğine bağlanan Arif Nihat, dinî tasavvufî içerikte serbest ve coşkulu bir ruh hâlinin şiirini yazar.

Mistik Söylemden İslami Şiire: Necip Fazıl Kısakürek Türk şiirinde modern mistik anlayışın kurucusu ismidir.

İlk şiirlerinden biri Allah adını taşır.

1923'te kaleme alınmıştır.

Samimi bir bağlılığı ifade eden dizelerle şair, dinî muhtevanın ilk örneğini verir.

Mistik çizgide başladığı şiir yolculuğunu İslami içerikle zenginleştirir.

1940'lı yıllarda çıkarmaya başladığı Büyük Doğu dergisiyle İslami söyleme aksiyon kazandırır.

Mücadeleci kişiliğiyle İslam'ı ülkenin sosyal ve siyasal gündemine taşır.

Necip Fazıl'da 1930'lu yıllarda başlayan ruh aydınlanması, Hazret-i Peygamber'e bağlılığı da beraberinde getirir. Sonsuzluk Kervanı ve Esselam kitapları bu bağlılıktan doğmuştur.

Mitolojiden Tasavvufa Asaf Hâlet Çelebi Asur, Hint ve Mısır mitolojilerinden etkilenen Çelebi, Mansur, Sema-ı Mevlâna, Cüneyd gibi şiirlerinde tasavvuftan beslenir.

Şiirin Alçakgönüllü Dervîşi: Ziya Osman Saba Çocukluğa özlem, hatralara düşkünlük, ev ve aile sevgisi, yoksul insanlar yönelik merhamet duygusu, Allah'a kulluk, kadere teslimiyet, ölümün kabullenme, öte dünya özlemi gibi temaları işler.

Çağdaş Türk İslam Edebiyatında Şiir Türk İslam edebiyatı, 1950'li yıllardan günümüze hem nicelik hem de nitelik olarak gelişir, başta Sezai Karakoç olmak üzere bu çizgide önemli şairler yetişir.

Türk İslam Medeniyetinin Diriliş Şairi: Sezai Karakoç İkinci Yeni grubu içinde şiire başlar.

Mevlana'dan aldığı tasavvufî ruh, Mehmet Âkif'ten aldığı dinî içerik, Yahya Kemal'den aldığı medeniyet fikri ve Necip Fazıl'dan aldığı lirik sesle özgün bir terkibe ulaşır.

Hızır'la Kırk Saat'te İslam tarih ve coğrafyası üzerinde uzun bir yolculuğa çıkar.

Bu, çağdaş dindarın kendisine intikal eden manevi mirası hatırlama, ona sahip çıkma ve ondan yeni değerler üretme çabasını temsil eder.

Şair, bütün kitaplarında diriliş metaforu çevresinde Türk İslam medeniyetine vurgu yapar.

Ebubekir Eroğlu İslami içeriği metafizik algılarla bütünleştirir.

Kuşluk Saatleri İmgeci söyleminin arka planında İslami duyusu sezdirir.

Mavera Şairleri ve İslami Söylem Erdem Bayazıt, Cahit Zarifoğlu, M. Âkif İnan ve Alaaddin Özdenören'den oluşan grup Mavera dergisinde İslami duyuş ve söyleyişin örneklerini vermiştir.

Erdem Bayazıt İmgeci bir söylemi vardır.

İslam'ın bireyi ve toplumu kuşatan iletisini dile getirir.

Şiirinde kullandığı imgeler, İslam'ın ve insanlığın evrensel değerlerinden beslenir.

Şiirlerinde kendi medeniyet değerlerinden uzaklaşan modern çağın mutsuz ve yalnız insanını anlatır.

İslam medeniyet çevresinin temel değerlerinden biri olan şehri yitirmenin acısını duyar ve bu şehri yeniden inşa etmenin hayalini kurar.

Cahit Zarifoğlu İnanan insanı ve kaynağını dinde bulan evrensel değerleriyle bütün bir İslam coğrafyasını ve inanan insanları şiirle kucaklamak ister.

Duanın şiirini yazar.

Aile, Allah sevgisi, aşk, çocuk ve din gibi temalar, Zarifoğlu şiirini dinî duyarlıkla buluşturur.

M. Âkif İnan İslami geleneğin sesiyle birlikte duyuş biçimini de şiirle ifade eder.

İç yaşantılarından koparılan, kendi varlığından habersiz hâle getirilen; inanç, gelenek ve medeniyet değerlerinden uzaklaştırılan insanın toplumsal çalkantılar içinde Yaratıcı'ya sığınmasını ifade eder.

Alaaddin Özdenören İslami duyuş tarzını dingin bir söyleyişle dile getirir.

Ayrılık, ölüm, keder gibi duyguların ağırlıklı olarak işlendiği şiirlerde ince bir duyarlık ve lirik bir söyleyiş dikkati çeker.

Markсист Söylemden İslami Söyleme: İsmet Özel 1960'lı yıllarda Marksist bir tavırla başladığı şiir yolculuğunu 1970'li yıllardan itibaren İslami duyuş ve düşüncelerle sürdürür.

Amentü İsmet Özel'in şiirinde söyleyiş bakımından olmasa da, tematik açıdan bir milattır. Amentü ile başlayan içerik değişimi, Yusuf Masalı'ndaki imgeyle tasavvufi bir çizgiye yaklaşır.

Şiir, kaynağını Kur'an'daki Yusuf kıssasından alır.

Aşk, Tevekkül ve Teslimiyetin Şairi: Bahaettin Karakoç İlk şiirlerinden itibaren insana ait bütün değerleri şiirin dünyasına taşır.

Allah, insan, tabiat, varlık, hayat, ölüm çevresinde kaleme aldığı şiirlerde imge yüklü bir dil kullanır. Karakoç'un şiirleri insanın ruh dünyasını inşa etmeye yönelik metinlerdir.

1980 Sonrası Türk Şiirinde İslami Söylem 1980'den sonra Türkiye'de şiir ferdin iç dünyasına yönelir.

Şairler, siyasal şartların ve toplumsal değişmelerin de etkisiyle daha simgesel bir şiir dili kullanırlar.

1980 kuşağı içinde İslami söylemin belli başlı şairleri arasında Ali Günvar, Necat Çavuş, Arif Ay, İhsan Deniz, Nurullah Genç, Hüseyin Atlansoy gibi isimler vardır.

1980'li yılların sonlarından itibaren Türkiye Diyanet Vakfı'nın düzenlediği naat ve münacat yarışmaları, edebiyat alanında yeni bir koridor açarken İslami şiire ivme kazandırır.

Çağdaş Türk İslam Edebiyatında Roman ve Hikâye Roman ve hikâyede İslami içerik 1960'lı yılların sonunda Hekimoğlu İsmail'in Minyeli Abdullah'ıyla başlar.

Şule Yüksel Şenler'le devam eden anlayış, giderek artan bir hızla yeni takipçiler bulur.

1970'li yıllardan itibaren nicelik olarak sürekli artar ve zaman içinde "hidayet romanları" olarak adlandırılacak bir noktaya ulaşır.

Hekimoğlu İsmail İslami romanın öncü ismidir.

1968 yılında yayımlanan Minyeli Abdullah, dindar bir insanın, çevrenin ve yönetimin yoğun baskıları altında dinini var olma çabasını ve karşılaştığı engelleri anlatır.

Şule Yüksel Şenler Huzur Sokağı kitabıyla İslami roman türünde eser veren ikinci isimdir.

Romanın, başlangıçta dinî değerlere kayıtsız kahramanı, aşkın etkisiyle yeni dindar bir kimlik kazanır.

Yavuz Bahadıroğlu İslami tarih romanının öncü ismidir.

Manevi değerleri tarihî roman aracılığıyla topluma kazandırmaya çalışır.

Niyazi Birinci adıyla da İslami çocuk kitapları yazar. Ali Nar İslami edebiyat kuramıyla ilgili çalışmalar yapmıştır.

Bilim kurgu ağırlıklı romanları yanında Necip el-Keylânî'nin Medhal ilâ Edebi'l-İslâmî adlı eserinden Türkçeye çevirdiği İslami Edebiyata Giriş, ilk kuramsal kitaptır.

Rasim Özdenören İslami roman ve hikâyeyi öncekilerden daha estetik çizgide sürdüren yazarlardandır.

İlk hikâye kitabı Hastalar ve Işıklar'dan itibaren insan ve eşya betimlemeleri ve ruh çözümlemeleriyle insanı anlatır.

Çok Sesli Bir Ölüm'de, kültür değişmelerinin getirdiği iletişim çatışmaları, inanan insanın ölümü hiçlik ve yokluk olarak değil, "tebdil-i mekân" olarak gören tavrı vurgulanır.

Gül Yetiştiren Adam romanında Müslüman kahramanın modernleşme, yanlış Batılılaşma ve kültürel yozlaşma karşısında kendi değerlerine sadık kalma çabası anlatılır.

Ahmed Günbay Yıldız Romanı tebliğ aracı olarak kullanır Duygu ve düşünce planında hızlı

değişimlerin yaşandığı romanlarını, okuyucuya ibret ve örnek sunma amacıyla kurgular. Kahramanların inanç konusundaki bocalamaları hidayet çizgisine varınca son bulur. Mustafa Kutlu Çağdaş Türk İslam edebiyatının en önemli hikâye yazarlarından. Metinleri tasavvuf çizgisindedir. Anadolu insanını ve taşra hayatını iyimser bir bakışla anlattığı hikâyelerden sonra kısca anlatma geleneğinden yararlanarak hikmet arayışı içinde kitaplar yazar. Nazan Bekiroğlu Hikâye ve romanlarında tasavvuf kültürüne ve İslami motiflere yer verir. Kur'an-ı Kerim'de "ahsenü'l-kasas" (kıssaların en güzeli) olarak anılan Yusuf kıssasını yorumlayarak yeniden yazar. Lâ-Sonsuzluk Hecesi'nde de yine Kur'an-ı Kerim'de anlatılan Hazret-i Âdem ve Havva kıssasından yola çıkarak var oluş, insan, isyan, nisyan ve teslimiyet gibi değerlere vurgu yapar. İskender Pala Klasik edebiyatın anlatma formlarından yararlanarak divan kültürünü yansıtan tezli romanlar yazar. Babil'de Ölüm İstanbul'da aşkta klasik edebiyat kültürü, Efsane'de Barbaros Hayrettin Paşa, Od'da Yunus Emre, AbumRabum'da Hazret-i İbrahim, İtiraf'ta Fatih dönemi İstanbul'u, Mihmandar'da Eyüp Sultan, Bülbülün Kırk Şarkısı'nda Hazret-i Peygamber'in hayatı anlatılır. Sadık Yalsızuçanlar Nur risalelerinden beslenen imge yoğunluklu bir dil kullanır. Metinleri, hikmet çevresinde kurgulanır. Hikâye ve romanlarının arka planında simgelerle ifadesini bulan, derin bir İslami duyarlık sezilir. Gezgin'de Mağripli bilge İbni Arabi'nin, Anka'da Niyazi Mısrî'nin, Cam ve Elmas'ta, Ebu'l Hasan Harakanî'nin efsanevi hayatını romanlaştırır. Diğerleri Afet Ilgaz, Mustafa Miyasoğlu, Durali Yılmaz, Ali Haydar Haksal, Nuriye Akman, Cihan Aktaş, Halime Toros ve Fatma Karabıyık Barbarosoğlu gibi imzalar, İslami roman ve hikâyenin önemli temsilcileridir. Rasim Özdenören, Mustafa Kutlu, Nazan Bekiroğlu, İskender Pala, Fatma Karabıyık Barbarosoğlu, Sadık Yalsızuçanlar gibi yazarlar da nitelikli eserleriyle çağdaş Türk İslam edebiyatına önemli katkılarda bulunurlar.

Şiir, edebiyatımızın en önemli alanlarından biri ve başta gelenidir. İslam dinine giren Türkler, yeni bir medeniyete kapı aralamışlar ve girmiş oldukları bu dine hem kılıçlarıyla hem de kalemleriyle hizmet etmişlerdir. İslam dininin her sahasında çeşitli eserler kazandırdıkları gibi, bu dinin hemen her konusunu şiirin de konusu kabul ederek sayısız manzum eserler vermişlerdir. Şiir, anlam katmanlarından oluşan bir yapıya sahiptir. Osmanlı döneminde ayet ve hadislerin anlaşılmasına yönelik yapılan çalışmalarla birlikte şiirde de şerh ve tahlil yöntemleri uygulanmış ve birçok şiir şerh edilmiştir. Şiir yorumu, yazılan manzumelerin anlaşılmasında oldukça önemlidir. Özellikle tasavvufi anlamlar içeren şiirlerin yorumlanmasında Kuran ve hadis bilgisi yanında diğer İslami ilimlerin de iyi bilinmesi gerekmektedir. Her bir şiir okuyucusunda bu donanımın beklenmesi de mümkün değildir. Türk İslam edebiyatı manzum edebî türlerinden tevhit ve münacat hemen her şairin divanlarının ya da mesnevilerinin başında yer verdikleri iki edebî türdür. Bu ünite, Niyazi Mısri'nin "peydâ" redifli tevhidî ile Fuzulî'nin "bana" redifli münacatı incelemeye çalışılacaktır.

Tevhit: Tevhit, kelime olarak "birlemek" anlamına gelmektedir. İstilah olarak da, Allah'ın varlığına ve birliğine dair yazılan manzum ve mensur eserlere tevhit ismi verilmiştir. Manzum tevhitler, çoğunlukla kaside, gazel, mesnevi nazım şekilleriyle yazılmıştır. Tevhitlerde işlenen konular, ayet ve hadislerden alıntılar yapılarak veya bu iki ana kaynaktan faydalanılarak kaleme alınmışlardır. Konuyla ilgili yayın yapan araştırmacılar, tasavvufî ve dinî olmak üzere iki tür tevhitden bahsetmektedirler. Ancak, tasavvufî tevhitlerle dinî tevhitleri birbirinden ayırt etmek de oldukça güçtür. Nihayetinde tasavvuf da dinin içerisindedir. Tevhitlerde, öncelikle, Allah'ın zati ve sübutî sıfatları yer almaktadır. Dinî tevhitlerde, Âdem Peygamber'i topraktan yaratmış olan Allah'ın ilminde saklı ve gizli varlıkların kudret kalemiyle meydana gelişi, zuhur edişi anlatılır. Tevhitlerde yer alan konuları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Vahdet-i vücud (varlıkta birlik) inancına göre, kainatta var olan her şey vehim, hayal, aynadaki akis ve gölgeler gibidir.
- Kainat, Allah'tan bir nişan ve alamettir. Eserden müessire (cüz'den küll'e) intikâl edip kesrette vahdeti (çoklukta birlik), mahlukta Halık'ı idrak etmeli, anlamalıdır. - Allah, akıl sahipleri tarafından bilinir, fakat gözlerden gizlenmiştir. Onu dünya gözüyle görmek mümkün değildir.
- Allah'ın zati idrak edilemez ve buna insan güç yetiremez. İnsan akli onu anlamaktan acizdir.
- Allah mülkün sahibi, şehadet ve gayb âleminin Halık'ıdır.
- Allah, nasıllık ve nicelikten münezzehtir. O'nun keyfiyetini anlamak isteyen sapıklıkta ve yanlış yoldadır.
- O, kıyası olmayan bir okyanustur. Bu, Hakk'ın sonsuz ve sınırsız, zaman ve mekan kayıtlarından uzak olduğunu ifade eder.
- Allah'ın eşi ve ortağı yoktur. Herkes ona muhtaçtır; ama o hiç kimseye muhtaç değildir.
- Evvel, ahir, zahir ve batın odur. Bütün varlık ve eşyada onun nuru zahir olmuş, tecelli etmiştir. Eşya, vehimler ve hayallerden ibarettir. Hâlbuki bi-zatîhi mevcut ve var olan sadece Allah'tır. O, ezeli ve ebedîdir. Cemal ve Celal sahibidir.
- O, merhametlilerin en merhametlisi (erhamürrahimin) ve ekremülekremidir.
- Gönül levhasından masivanın (Allah'tan gayri her şeyin) silinmesi şarttır. Çünkü Allah'a yakın olmak ve onun rızasını kazanmak için gerekli olan amel ve ibadet, gönülden masivanın uzaklaştırılmasıyla gerçekleşebilir. Allah'a olan bağlılık ve muhabbet, dünyaya bağlılık nispetinde zayıflar ve azalır. Tevhitler, genel olarak, kaside şeklinde yazılır ve kasidenin türlerinden biri olarak kabul edilir. Edebiyatımızda terki-i bent, terci-i bent ve musammat nazım şekilleriyle yazılmış tevhitler de vardır. Özellikle terci-i bentler, konu yönünden, tevhide daha elverişli şiirlerdir. Kaside tarzında yazılan tevhitlerde, kasidenin bölümlerinden olan nesip, tegazzül, fahiye gibi bölümler bulunmayıp doğrudan doğruya konuya geçilir. Edebiyatımızdaki en güzel tevhitlerden biri Niyazi Mısri'ye (ö. 1694) aittir. Toplam 16 beyitten müteşekkil olan bu tevhit, tasavvufî bir tevhidin tüm özelliklerini taşımaktadır.
- Münacat:** Münacat, kelime olarak "fısıldamak, kulağa söylemek, iki kişi arasında geçen gizli konuşma" anlamları taşımaktadır. Bir kimsenin ellerini semaya kaldırarak dilediği şeyi Allah'tan gizlice istemesine münacat denilmekle birlikte, edebiyatımızda, bağışlayıcı olan Yüce Allah'tan bir dilekte bulunmak için yazılan manzumelere verilen isimdir. Kelime anlamı olan "kulağa fısıldamak ve iki kişi arasındaki gizli konuşma" münacatı tam olarak karşılamamaktadır. Kulağa fısıldamak normal konuşmalarda hoş karşılanmayan bir iletişim şeklidir. Münacat aslında kulun acziyetini ifade

hâlidir. Kişinin yüce Allah karşısında kulluğunun farkında olarak, edeple kendi eksiklik ve noksanlığını itiraf edip Allah'tan kısık bir sesle yardım istemesidir. Eski edebiyatımızın vazgeçilmez şiir türlerinden biri olan münacat, hemen her şairin divan ve mesnevisinde ya ilk ya da ikinci şiir olarak yerini alır. Bu yönüyle de mensur eserlerdeki “hamdele”nin şiirdeki karşılığıdır. Bununla birlikte mensur olarak yazılan münacatlar da vardır ki, bunlara da “tazarrunâme” adı verilir. Divan edebiyatı şairlerince kaside, gazel, kıta, mesnevi, rubai gibi, hemen her nazım şekliyle yazılmasına rağmen halk ve yeni Türk edebiyatı şairleri tarafından da hece ve serbest vezinle verilen yüzlerce güzel örnekleri de vardır. Dinî ve edebî bir nazım türü olan münacatlar ayet ve hadislerden alıntılarla İslam'ın iki ana kaynağından faydalanılarak kaleme alınmışlardır. Allah'la ilgili dinî edebî bir nazım tarzı olan münacatlar, tevhitlerle benzerlik göstermesine rağmen aralarında bazı farklılıklar da bulunmaktadır. Tevhitlerde Allah'ın zat ve sıfatlarından, yüceliğinden ve kudretinden bahsedilirken münacatlarda kulun hatalı, kusurlu ve aciz olduğu vurgulanarak Allah'tan yardım isteği ön plana çıkar. Kul, kusurludur. Yapmış olduğu ibadetler ve amelleri Allah'a layık değildir. Buna rağmen Allah kulun ameline göre ceza vermez. Ganiyy-i Mutlak olan sadece Allah'tır. Kul, daima zayıf, aciz ve ihtiyaç sahibidir. Yüce Allah karşısında insan aczini itiraf etmeli, geçmiş günahlarına pişmanlık duymalı ve bir daha yapmamaya karar vererek, tövbe ve istiğfar etmelidir. Çünkü veren O'dur ve O dilemedikçe hiçbir şey meydana gelmez. Allah, sonsuz lütuf, rahmet ve mağfiret sahibidir. Tevâb ismiyle, günahından pişman olan ve tövbe eden kulunun tövbesini kabul eder. Bir kul olarak insan, ibadetlerine güvenmemeli, daima korku ve ümit arasında olmalıdır. Çünkü “Allah'ın rahmetinden ümit kesmemek” bir müminin uyması gereken kurallardandır. Eğer Allah'ın rahmet ve mağfireti olmazsa kulun durumu perişandır. Münacatlarda Allah'ın bazı sıfatlarından da söz edilir. Celal ve Cemal, kerem, lütuf ve yardım sahibi olduğu, ilim ve kudretinin sonsuzluğu, Kıdem ve Beka sıfatları ön plana çıkarılır. Allah, Kainatın yegâne Hakim'i, ezel ve ebedin padişahıdır. Mevcut olan her şey onun kudretinin eseridir ve var olan her varlık bizlere onun kudretini göstermektedir. Şahlığa layık olan odur. Bütün padişahlar onun kuludur. XVI. yüzyıl şairlerinden Fuzuli'nin, Türkçe Dîvân'ında yer alan ve gazel nazım şekliyle yazılan yedi beyitlik bir münacat, bu edebî tarzın güzel örneklerinden biridir. Diğer münacatlarda olduğu gibi, bu münacatta da Allah'ın yüceliği ve kulun aciz oluşu konuları işlenmektedir.